

Cseh István

A NAGYCSALÁDRENDSZER EMLÉKEI ÉS MARADVÁNYAI A SÁRKÖZBEN
ÉS PÉCSVÁRAD KÖRNYÉKÉN

BÖLCSESZDOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Pécs, 1971.

I. A nagy családról általában

1/ A nagy család fogalmának problémái egyetemes és magyar vonatkozásban

Engels A család, a magántulajdon és az állam eredete című munkájában részletesen vizsgálja a monogám család kialakulásának utját a történet előtti időktől kezdve, a nemzetségi társadalmakon keresztül egészen a feudalizmus és a kapitalizmus koráig. Megállapítja, hogy a monogám család a nemzetségi társadalmakban még nem lehetett a társadalom alapegysége. Ennek magyarázata világos: hiszen a házasságra lépő felek egyike az egyik nemzetséghez, a másika pedig a másik nemzetséghez tartozott. Őket külön - külön a vérszerinti együvé tartozás érzése kötötte a saját nemzetségükhöz. A leszármazást kezdetben anyai ágon, majd a barbárság felsőfokától, illetőleg a civilizáció kerától kezdődően, - amikor az anyajegyet megdöntötte az apajegy, és kezdett megszilárdulni a patriarchális család - apai ágon tartották számon.

A nemzetségi társadalom korlátainak lazulásával a vagyontárgyak átmentek a családok magántulajdonába és ott mennyiségileg felhalmozódtak.

Ezzel együtt a férfiak jelentősége is fekeződött a családon belül, tekintélyük megnőtt, akik ezt kihasználva arra törekedtek, hogy a felhalmozott és a család tulajdonában lévő anyagi javakat - a nő hűségének, tehát a kétségbevonhatatlan apaságnak a biztosításával - a saját utódaik számára megtartsák.

A hagyományos matrilineáris / az anyán keresztül számon tartott / leszármazási rend tehát így változott át patrilineárisra / az apán keresztül számon tartottá / mégpedig akkor, amikor a termelőerők

fejlődése ezt lehetővé, illetve szükségessé tette.

A patrilineáris leszármazási rendet követő, és a természetes szaporedás következtében egyre növekvő monogám család, melyet már nemcsak vérszerinti kapcsolat, hanem gazdasági érdek, a családi tulajdon is összeköt, hamarosan végleg szétzülleszteti és még az eddigieknél is kisebb elemekre bontja a volt nemzeti társadalmat. Ezek a kisebb egységek most már kétségtelenül az egyes családok lesznek, akik - illetőleg leszármazottaik - a továbbiakban is hosszú évszázadokon keresztül tartják egymással azokat a nemzeti kapcsolatokat, amelyek még a nemzeti együttélés korából szokásokként, hagyományokként maradtak vissza.

E folyamat bizonyítékait a magyar társadalmi szervezet alakulásában is felfedezhetjük és nyomon követhetjük. Pl. A Kárpát-medencében való letelepedés még nemzetségek szerint történt a nyári és téli szállás figyelembe vételével, de a jószág és földmagántulajdon - a következő évtizedekben - már az éltelmesebb családok kezén halmozódott fel.

A nemzetség a királyi törvények, intézkedések, a családok kezén lévő magántulajdon megnövekedése, valamint a természetes szaporedás következtében szétaprózódott, jelentőségét lassan a magyar társadalomban is elvesztette, és átvette helyét a család.

Emlékét hagyományok és népszokások még hosszú évszázadokon keresztül megőrizték, de a racionális gondolkodás már a család viszonylag szűkebb keretein belül fejtette ki létfenntartó erejét. A nemzeti tulajdon nálunk is családi tulajdonba ment át, és ezzel most már nem a nemzetségfő, hanem az egyes családfők rendelkeztek. Alapvető társadalmi közösség tehát a család lett, élén a családfővel, a gazdával, akinek gazdasági, bírói és papi hatalom volt a kezében. Az így leszűkült közösséget a gazdasági és társadalmi kényszerítő erőknél a közös ősök tisztelete is egymáshoz kötötte. Eme érzés gyakorlásának rituális középpontja a családi ill. házi tűzhely volt. Feltevések szerint a család tehát lokális

egységet is alkotott, ugynevezett házközösségben élhetett. A házközösség egyben vagyenközösséget is jelentett, melynek irányítója a gazda velt. / a háztartásban pedig a felesége / Nincs világosan eldöntve, hogy ez a házközösség amely a hervátekknál / zadruga / és a belgáreknál is a mai napig megmaradt, azonos-e a magyar paraszti társadalemban ismeretes nagycsaláddal. Ha igen, mennyiben? És ha nem, miért nem? De annyi bizonyos, hogy a mind a két esetben több nemzedék éltegyütt vagyenközösségben, egy házban / vagy egy udvarban / a családfő vagy gazda gazdasági és szellemi irányítása alatt; akinek a családban ugyszólván teljhatalma van, és aki a faluközösség felé képviseli is a családot.

Továbbá a magyar paraszti társadalemban ismeretes nagycsalád megjelenésének ill. kialakulásának ideje sem egészen tisztázott. Ugyanis igaz, hogy kialakulhatott az előbbieken ismertetett fejlődési mezzanatokon keresztül már a nemzeti társadalom bomlásának idején. Ezt a feltevést igazolják László Gyula és Mesterházy Lajos kutatásai a magyar törzsi - nemzeti arisztokrácia ill. a köznépvonatközösségében egyaránt. Utóbbi ki is mondja általánosítva, hogy "... a honfoglaló magyarság mind három etnikai csoportjában / vezetőréteg, középréteg, honfoglaló köznép - Cs.I. / meg velt a nagycsaládi szerkezet." / 1 /

Problémát csupán az jelenthet, hogy ez sokkal több törzsi -- nemzeti előkelő temetkezési helyével és lényegesen kevesebb köznépi temetővel tudják régészetiileg bizonyítani a szakemberek.

Továbbá ha el is fogadjuk a magyar nagycsalád meglétét a IX - X. században még mindig nyitott kérdés marad a középkerben való továbbélésük. Meglétét bizonyítják a feudális adóztatás iránti féltésai / magyar adójegyzékek és török defterek /, melyekből az tűnik ki, hogy nem személyeket hanem paraszti familiákat, háztartásokat - mint adóztatásra egyáltalán alkalmas gazdasági egységeket - vettek számba. Ezek élén a családfő, vagy hagyományos kifejezéssel élve a gazda állt, aki anyagi függősége mellett még erkölcsi vonatkozásban is függött az uraságtól.

Problémát az jelent, hogy ez lehetett ugynevezett kiscsaládnak a vezetője is, hiszen az adójegyzékeken csak ritkán fordul elő, hogy a családfő neve mellett a vele egy háztartásban élő házas fiai is fel

legyenek serelve.

Társadalmi hovatartozását tekintve legalább jebbágnak kellett lennie, hiszen nincstelenek, vagy zsellérek nem tudtak adózni. Ezek nevei nem is szerepelnek az adószedők listáin.

A jebbágy tehát a kizsákmányolt falusi társadalom viszonylag tehetősebb rétegéhez tartozott, és ezt csak úgy érthette el, "... mint olyan familia, termelési egység vezetője, gazdája, melyben szűkebb családján, feleségén, kisebb gyermekein, házas fiaival, lazábban vagy közelebből esetleg rekenek, család-töredékek, ... házatlan zsellérek, pászterek és más fogadott cselédek is az ő vezetése, felelőssége alá tartoztak." - írja Kosáry Demekes. /2/

Az ő megfogalmazásában szereplő társadalmi egység tehát feudális képződmény. Ezzel szemben érdekes, hogy a magyar nagycsalád emlékei /szekások, hagyományok stb/ elsősorban azeken a vidékeken maradtak meg a legutóbbi időig, amely területeken nem a földművelés, hanem az állattenyésztés volt az uralkodó termelési ág. /Sárköz, Palóc-föld/

Ha az adóztatási rendszer megkívánta, vagy a termelési szint emeléséhez szükséges volt, akkor a nagycsalád cselédekét vagy egész családokat /szegényebbeket/ is fogadott keretei közé. A nagybirtok is - elsősorban gazdasági okok miatt - támogathatta a nagycsaládi szervezetet, mivel ez megkönnyítette számára az adóztatást.

Ezt a nagycsaládot írta le alapesan Mervay Judit a palóceknál és definiálta nagyjából a XVIII-XIX. századra vonatkoztatva: "A nagycsalád gazdasági, helyi jelleggel /sajátos magánjelleggel/ rendelkező társadalmi egység, melynek tagjai az egy apától származó vérekenek; beletartoznak a közös őstől származó férfiak, azok feleségei, gyermekei, unekái és azoknak házastársai." /3/

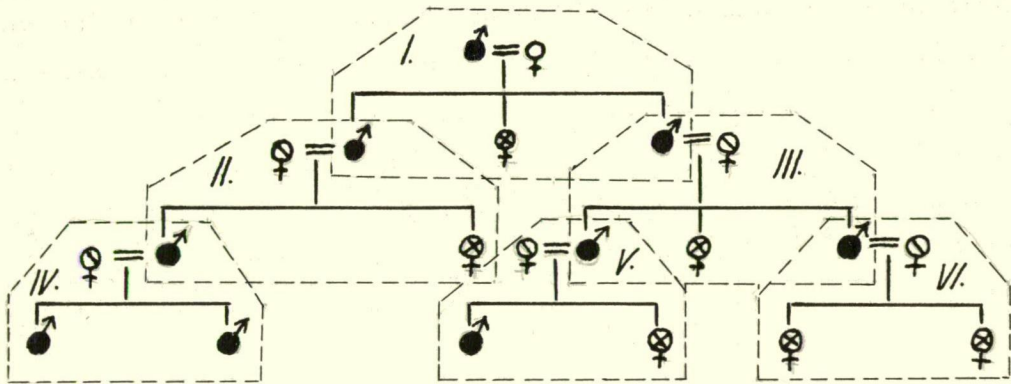
Sárközi és Pécsvarad környéki vonatkozásban beletartoznak még közös őstől származó nők is, kiházásadás esetén férjhezmenetelükig, vőség esetén pedig, vagy ha vénlányok maradnak, halálukig.

Erre a vidékre is ^{ervényes} törvényes lehetett Bedregi Tiber meghatározása, miszerint a nagycsalád "Két vagy több kiscsaládból álló rekensági csoport, melyet közös település, gazdasági keperáció, valamint vérségi és

affinális kötelékek meghatározott formája jellemző." / 4 /

A nagycsalád szerepére és funkciójára vallanak az "egy kenyéren éltek", "egy karra dolgoztak" kifejezések is.

Helyenként nemzetségnek nevezték a nagycsaládot és annak széles körű rekenságát is. Viszont azokat a családokat, melyek csak néhány tagot számláltak és csak szűkkörű rekenságuk volt, nem tekintették nemzetségnek / nagycsaládnak /. Ez is mutatja, hogy a két fogalom helyenként mennyire egybeolvadt a köztudatban.

A klasszikus értelemben vett nagycsalád függő kiscsaládekkel /I-VI/

- ♂ A nagycsaládban patrilineáris leszármazás alapján tagok
- ♀ A nagycsaládnak férjhezmenetelükig tagjai
- ♀ A nagycsaládban házasságuk révén bekerült tagok

2/ A pólusek / nagycsalád, kiscsalád / relációja a vizsgált
időszakban / 1870 - 1910 / a Sárközben és Pécsvárad
környékén

A XIX. század második felében a magyar módos paraszti gazdaságban is meginduló és a századforduló éveiben egyre felgyorsuló kapitalista fejlődés azzal, hogy a családtagoknak a megélhetéshez már más lehetőségeket nyújtott, és a maga illuzórikusságában is a meggazdagodásnak nagyobb lehetőségeit csillantatta meg, fekezatosan bemlasztotta fel a nagycsaládot, "a falusi feudalizmus sajátos alapsejtjé"-t. / 5 /

A termelőerők fejlődése következtében az említett változásoknak illetőleg a pusztulásnak kitett "paraszti familia" azonban nem tűnt el máról holnapra a magyar társadalemből. Részben átalakult, szerkezetileg módosult, de lényegét megőrizve / ha csak szakásai-ban is / létezett az ország hagyományőrzőbb, zártabb vidékein, egészen a legutóbbi időkig.

Amint hosszú évszázadokon keresztül valószínű, a XIX. század második felében - tehát a fekezettebb kapitalista fejlődés megindulása után is - a magyar parasztcsaládok között, szerkezeti szempontból két alapvetően különböző, egymástól eltérő típust kell megkülönböztetnünk.

- I. Egyik a n a g y c s a l á d, amelyben a családfő /a gazda/ irányítása alatt élt egy fedél alatt, közös kenyéren és közös gazdaságban legalább három, de inkább négy nemzedék úgy, hogy egy nemzedéket több kiscsalád is képviselt. Itt a gazda / kiscsaládjának / leszármazottai közül csak azok a nők nem tartoztak már a nagycsaládba, akik házasságot kötöttek és a verilekális / a férj házában, rokonainál, falujában / település révén elhagyták az ősi, szülői házat.
- II. A másik a k i s c s a l á d, amelyben csak két generáció / szülők és gyermekek / éltek együtt, egy fedél alatt. Létrejöhettek a nagycsaládból való kiválás, ugynevezett "válakezés" eredményeként is. /ebben az esetben rendelkeztek

némi családi birtokkal/, de általában a szegényebb paraszti rétegek - zsellérek, juhászok, cselédek stb. - ismert családformája volt, akik vagy csak minimális földbirtokkal rendelkeztek, vagy teljesen nincstelenek voltak.

Ezek a kiscsaládok legtöbbször egy - egy módosabb nagycsalád függőségében álltak, mivel a termelőeszközök / föld, munkaeszközök vagy jószágállomány / hiányában önállóan nem gazdálkodhattak. Ez a függőség csak növekedett a termelők fejlődése következtében felgyorsuló pauperizációval.

Bennünket elsősorban a nagycsalád érdekel, amely a századforduló idején meg volt még - a maga teljességében - a palóceknál és a Kisalföldön; emlékei és maradványai pedig az ország egyéb területein is felfedezhetőek voltak.

Igy a Sárközben és Pécsvárad környékén általánosan elterjedt családforma volt az ugyancsak három vagy négy generációtmagába foglaló - melyben a jegek és a kötelességek szintén a gazdához való tartozás, ill. a tőle való függés viszonylatában realizálódtak -, de ebben már egy nemzedéket mindig csak egy kiscsalád képviselt. Nevezhetjük ezt akár küzbülső esetnek is, amely strukturáját tekintve már inkább a kiscsaládhoz áll közelebb, a háznép nagyságában, a család életvitelében, patriarchális szellemében, szokásaiban pedig még a nagycsaládra emlékeztet.

A Sárközben és a Pécsvárad környékén a földművelés mellett - éppen a természeti adottságok miatt - a halászat és az állattartás voltak azok a nagyobb hasznot húzó foglalkozási ágak, amelyek gyakorlása következtében kialakulhatott egy tehetősebb rétege a jobbágyparaszt-ságnak.

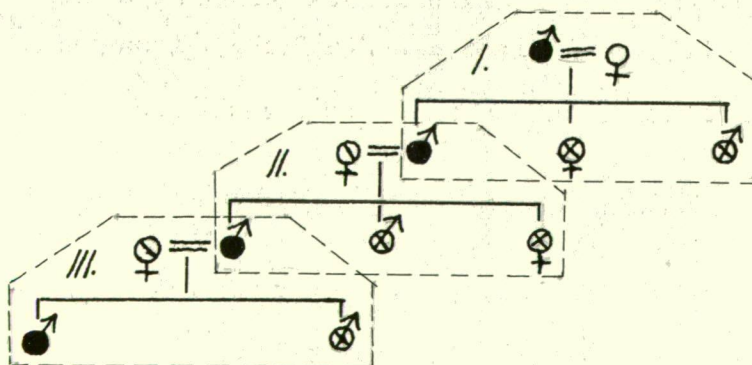
A sárköziek életében jelentős változást hozott a múlt század második felében végrehajtott ármentesítés, és tagosítás. Az itt élők főfoglalkozása - a felszín földrajzi adottságainak megváltozása következtében - a földművelés lett.

Hogy a gazdasági alapnak ez a máról holnapra történő átalakulása milyen következményekkel járt a parasztság társadalmi, faluközösségi életére, családi berendezkedésére, annak fermáira, szokásaira akkor,

amikor a gyers meggazdagedás optimális feltételei is adva voltak - és amikor a társadalmi - politikai és demográfiai változások következtében még előnyösebbekké váltak - azt már a hagyomány-örző, idős emberek visszaemlékezéseiből is rekonstruálni tudjuk. A Zengőalján pedig ugyanezek a következmények a jebbágyfelszabadítás után a szabad paraszti fejlődés biztosított lehetőségéből fakadtak az állattartásra és gyümölcsstermesztésre kitűnően alkalmas területen.

Mindkét vidéken ebben az időszakban már az volt a szokás, hogy a házasságkötés után mindig az egyik gyerek maradt csak a szülői házban. Több testvér esetén a lányok elmentek menynek, a fiukat pedig " illendőképpen" kiházásították. Ennek a szokásnak az eredetét lehet hogy még a XVIII. században kell keresni, amikor először találkeuzunk figyelemre máltó szaperedás csökkenéssel a meginduló egykzés következtében.

Ennek célja a jebbágytelek szétaprózódásának megakadályozása, a családi vagyon egykzésben való megtartása volt. Ehhez még csak , szubjektív mezzanatként, a gyarapedés a gazdagedás vágyát kell hozzászámítanunk - abban a kerban, amikor ez társadalmi osztályok gondolkodását determinálta, és olyan körülmények között, ahol erre minden eshetőség, mint objektív feltétel, adva volt - és akkor érthetővé válik, hogy a nagycsaládnak az előbbiekben említett szűkebb formája vált uralkodóvá és halt el a másik.

A vizsgált területre jellemző család típusa

- A családban parilineáris leszármazás alapján tagok
- A családnak házasságkötésükig tagjai
- A családba házasságuk révén bekerült tagok

3/ A nagycsalád elemei, fennmaradásának okai és feltételei
a vizsgált területen / történeti tényezők /

Az egykézű családok után a legnagyobb volt a két gyerekes családok száma. Ezt ugyanis még eltűrte a közvélemény, de ennél több gyerekek már szegény lett volna.

Hogy a testvérek között melyiknek kellett kiházasedni a szülői házból, azt a szokássá vált gyakorlattal együtt bizonyos racionális szempontok is befolyásolták. Ha a körülmények lehetővé tették, akkor általában a fiatalabb fiú maradt az ősi, családi házban, tekintve, az emberi számítások szerint ez házasedett meg később és ide hozott magának feleséget, vagyis menyit. Az idősebb fiutestvér pedig általában előbb megnősült és elment vőnek.

Ha egyetlen gyermek volt a családban, akkor annak otthon kellett maradnia még akkor is, ha lány volt. Az ősi fészekben maradás - ezen túl hogy kétségtelen előnyüket biztosított az otthonmaradottnak - bizonyos jogokat, de kötelezettségeket is vent maga után.

Mindenek előtt ilyen kötelezettség volt az öregek gondozása.

A családfő elöregedésével pedig át kellett venni a gazdaságot, a családi birtok irányítását, vagyis be kellett tölteni a gazda szerepét. Nem volt felelősségmentes feladat hiszen egy teljes család létének anyagi feltételeit kellett biztosítani. Ez pedig azt jelentette, hogy a családi birtokot csak növelni lehetett vagy legalábbis megtartani, de elherdálni nem.

Aki tehát otthon maradt, az idővel jeget formálhatott erre a családi pozícióra. Kötelessége pedig az volt, hogy a saját kiscsaládján kívül - mintegy ellenszolgálatás képpen - eltartsa a szüleit és nagyszüleit, valamint gondját viselje az öregeknek.

Arra a kérdésre, hogy miért maradt együtt a nagycsalád, csak legutoljára szekták megemlíteni az adatközlők, és akkor sem mindig, az anyagiak hiányát. Ez azért lehet így, mert a századforduló éveire a vidék középparasztságának is jelentősebb része már annyira meggazdagodott, hogy ezeknél a rétegeknél ez a szempont - mint a szülőktől való független önálló kiscsalád alapításának egyik feltétele - nem is jöhetett volna számításba.

A nagycsalád fennmaradását, az előbbieken túl talán a sajátosan zárt etnikumnak is tulajdoníthatjuk, melynek kialakulása a vidék "környéktől elütő táji jellegével, sajátos gazdasági életével" van összefüggésben. / Bár az elzárkózó endogámikus befeléfordultság csak a XIX. század második negyedétől kezdve jelentkezik./

Másrészt, "hogy a Dunántul déli részén viszonylag sokáig fennmaradt a nagycsalád annak a magyarázata, hogy hatással lehetett rájuk a déli szlávok házközösségi szervezete." / 6 /

Hogy kapcsolat lehetett a délszlávok és a sárköziak között azt bizonyítják azok a kölcsönhatások is, amelyek a két nép diszítőművészetében egyaránt felfedezhetők.

Összefoglalva tehát a nagycsalád elemeit, létezésének okai és feltételei a vizsgált területeken a következők voltak:

1. A gazdálkodás folytonosságának biztosítása a vagyon megtartása ill. gyarapítása érdekében.
2. Az öregek gondviselésének biztosítása.
3. A hosszú évszázadokon keresztül megőrzött szokás.
4. Kezdetben az anyagiak hiánya, később a vagyon gyarapításának eszköze.
5. A sajátosan zárt etnikum.
6. Délszláv hatás, melynek bizonyítékai a sárközi diszítőművészetben, vagy viseletben is felfedezhetők.

A vizsgált néráji terület

II. Gazdasági tényezők

1/ Birtoknagyság

A sárköziek az ármentesített földek esztásaker a birtok nagyságát fertályekben számolták. A "fertály" a telekföld után járt, mégpedig 6000 ö1 földhöz 8000 ö1 legelő. A legelőt két részben mérték ki a falu határában. Így egy fertály nagysága gyakorlatilag 14000 ö1 volt.

Azt mondták "egész heles" - nek, akinek 4 fertálya volt, vagyis 56000 ö1 földdel rendelkezett.

telek	telek után kapott föld	birtoknagyság
6000 ö1	8000 ö1	14000 ö1
24000 ö1	32000 ö1	56000 ö1 "egész hel"

Az ártéri földek esztásaker, Sárköznek már akkor is legmódosabb községében, Decsen csak két egész heles gazda volt.

A nem régen még jebbágy serban élő parasztcsaládek birtokainak nagyságát lényegesen növelte, és ennél fogva meggazdagodásukat hathatósan előmozdította a kaszálóbirtok, amit a Sárviz lecsapelása után / 7 / a felszabadult árterületből szabad föld-foglalással szereztek.

Az árterület lecsapelásának lehetősége már az 1770-es években

felmerült, de a sárkúzi parasztság ijedten tiltakozott ellene. Pedig - mint a későbbiek bizonyították - az adott természeti viszonyok megváltoztatása, gazdasági értelemben, csak előnyüket szolgálta volna. Amikor arra a halállományra hivatkoztak, amit ennek következtében elvesztenének / 8 / voltaképpen régi életmódjuk, a külvilágtól előnyösen elrejtett helyzetük megváltoztatását féltették. Természetes védekezésük elvesztésétől aggódtak.

Az 1970-es években azonban minden bekövetkezett, amitől 100 évvel ezelőtt is már annyira félték. Számításaikban nem csalódtak, mert valóban a természetes fedezék elvesztésével egyszeriben a világ szemé elé kerültek. Arra azonban nem számítottak, hogy ez a hirtelen bekövetkezett "csapás", ami az életmódjuk fokozatos átalakulását eredményezte, gazdaságilag sokkal kedvezőbb feltételeket teremtett számukra az elvesztetténél.

A földeket nem kellett vásárolni, csak elfoglalni. A hagyomány szerint, amikor a földeket osztották, azt mondta a gazda a fiának: "Eridj be a nádba, aztán tartsd föl a csóvát, ahol elégi ott leszurta a cibakot." /9/ A pómára tűzött csóvával pedig nagyterületet be lehetett járni, és a sárkúzi családok birtokai gyorsan növekedtek. Minden család annyit foglalt magának amennyire rágyósa. Vagyis "ameddig házuk népének kasszakegye elért." / 10 / Hogy ennek következtében amíg az országban általában egy negyedelkes gazdának 8 - 10 holdja volt, addig a Sárkúszban ez a 40 - 50 holdat is meghaladta. - írják a századforduló éveiből. /11/ A vidék egyszeriben járhatóvá / sőt lakhatóvá! / vált az idegenek számára is. A pihent fekete föld pedig, amit még ember sehasem megzatott meg - el kezdte ontani a drága gabonát. Így alakulhatott ki a "magyar parasztság legnagyobb szántó arisztokráciája" / 12 / ezekben a falvakban.

Pécsvárad környékén, a fentiekől eltérő természeti viszonyok miatt, a szabad földfoglalás gyakorlata ismeretlen volt. Az itt élő parasztság gazdasági fejlődését kizárólag az urbéri elkülönözés motiválta. Ennek következtében, valamint a felozini

adottságok miatt az átlagos birteknagyság itt lényegesen kisebb volt. / 13-15 hold/

A mezőgazdaság fejlődése itt végig az ugynevezett "peresz uton" haladt, amíg Sárközben ennek alapvető tendenciái mellett, az ismert ekek miatt, hamarosan megfigyelhetők voltak, sőt előtérbe kerültek az "amerikai utas" fejlődés lehetőségei is.

Ezért itt az egyes családok meggazdagodása az egyéni szerencsétől is jobban függött. Ügyesebb gazdák többet és jobbat tudtak foglalni, mint a kevésbé rátermettek. A vállalkozások sikerességét persze a vállalkozóknak a faluközösségben elfoglalt pozíciói is nagyban befolyásolták, sőt meghatározhatták.

A községek vezető emberei maguknak kanyaríthatták ki a faluhoz közelebb eső, kedvezőbb fekvésű, jobb földeket. Igaz, voltak olyanok is, ^{akik} szándékosan nem sekat foglaltak maguknak, mert azt hangzatták, hogy "nem kell, minék az a sek gaz, meg buker?" A többség persze nem így vélekedett. A népesebb családok, vagy az ügyesebben gazdálkodók bizony nem hagyták ki a birteknagyebebitás viszonylag könnyű, kínálkozó lehetőségét.

A mérnök kecsin volt, le se szállt, nem mérte pontosan, csak kérte az öregapám apját, mutassa meg a kaszáló határát. Az leferditetta a kancahámet a lóról s edaszólt a gyerekeknek, öregapámmak: Ülj fel, menny el arra meg arra, amerre hoztad utánunk kaszálásker a csebelyót, arra eridj körül a bekrek közt menj! Lóval ment mert vizeken kellett átmenni. Nézte a bekrek közt merre tart. Mondták az emberek: Megbelendult az öreg Barjati, magára irati a rétet meg a bezótet is, majd még fizethet utána. Van ez 6e - 7e hold, mondta a mérnök. Több ez, mint amit a jobbágytelek után megállapítottak, ezután váltságot kell fizetni!" / 13 /

A kijelölt határvenalak betartása a rét és a legelő esetében gyakorlatilag lehetetlen volt az állandó árvizek, / kiöntések, talajvizek / miatt. Ezért, bár a területet a kimérés után azonnal lekarózták /"cibakkal" körülvették /, a határvenalakhoz sesem ragaszkedtak mereven.

Amikor a lecsapelések következtében a falutól távolabb eső helyek

/ rétek / és szárazan maradtak, akkor a decsiek az ide telepített szállásokra, aklekba vitték ki jószágaikat, és az egykori szénáskertek funkciójukat elvesztve, veteményes kertekké alakultak. A víz visszahuzódásával csak növekedett ez az állatok által agyentrágyázott, veteményezésre nagyon alkalmas, gazdag terület. Az asszenynép pedig kihasználta a kínálkozó lehetőséget és szabadfoglalás útján birtokba vette a felszabadult földet. Rekenek, jó szemszédok akik itt is szemszédok akartak maradni, kisebb-nagyobb parcellákat foglaltak maguknak illetve hozzátartozóiknak, minden különösebb rendszer nélkül.

A szájhagyomány szerint "Ott ugy van, hogy ű elődje foglal egy kertet hajmának, tötte le a cibakot mindjár, de a rekenság egy helyen foglal, testvérem foglalj te is mellettem, nem kell itt ut, átmégy te is az enyimen, én meg a tieden." / 14 /

A szabadfoglalás és a családok megkülönbözései következtében még le évvel ezelőtt is szinte teljesen áttekinthetetlen volt a néhány száz öles kertek kusza halmaza. A krtékben kecsiut sem volt sekáig, mert a termékeny terület legapróbb részét is ki akarták használni a szorgalmas asszenyek.

Az egyes családok tulajdonában levő parcellákat "berezdák", vagy még az öregek által ültetett gyümölcsfaserek választották el.

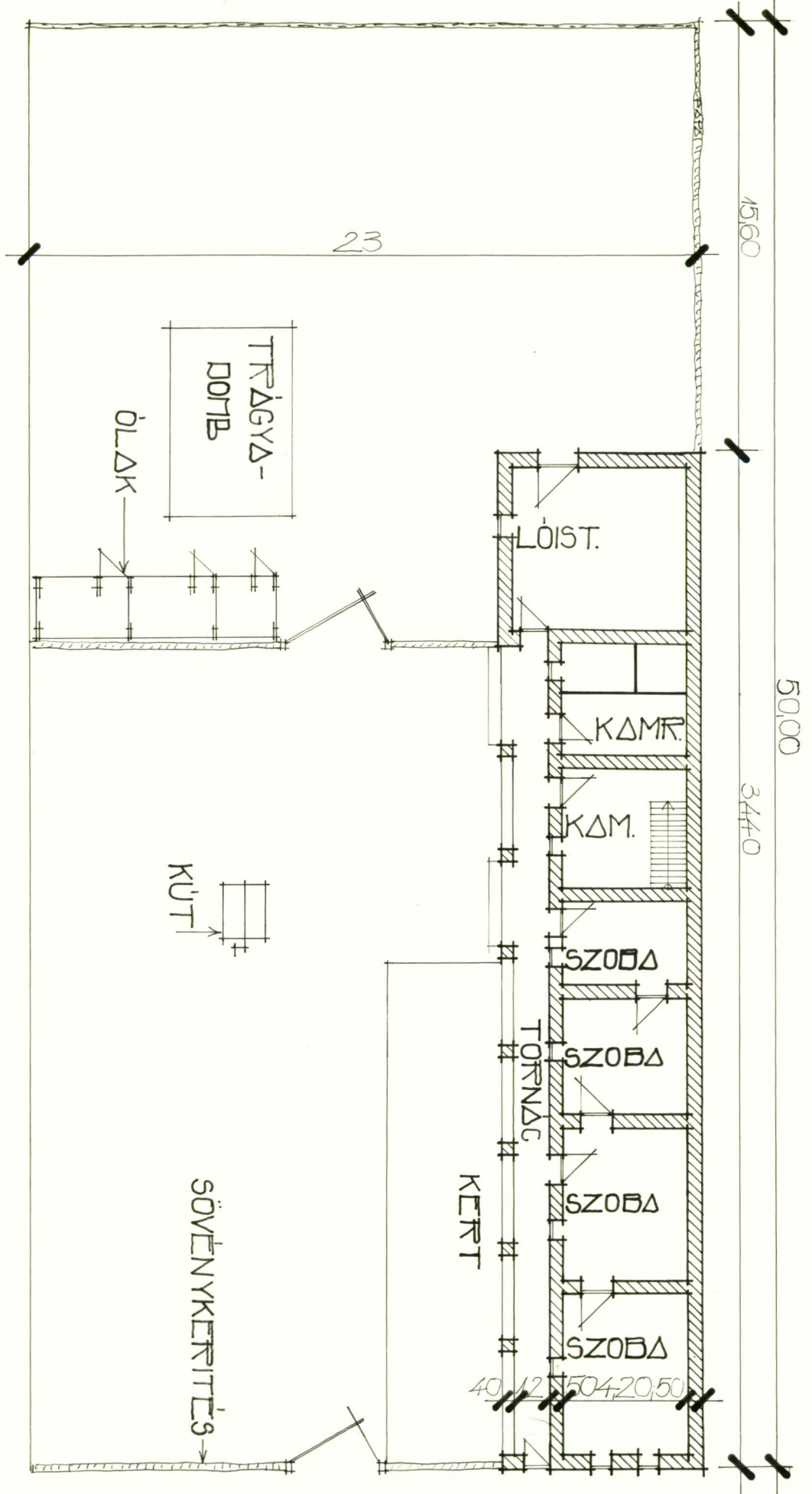
Egy-egy családi birtok itteni részének felaprózottságára például hogy Decsen^a Berjáti Szél család egyik ősének, a vizsgált időszakban 16 held kertje volt 42 darabban. / 15 / A decsi határnak erről a legjobban megművelt, legértékesebb részéről népdal is keletkezett:

" Sej a decsi kertek alja, jaj de homokos
Vetek bele rozmaringot jaj de illatos." stb

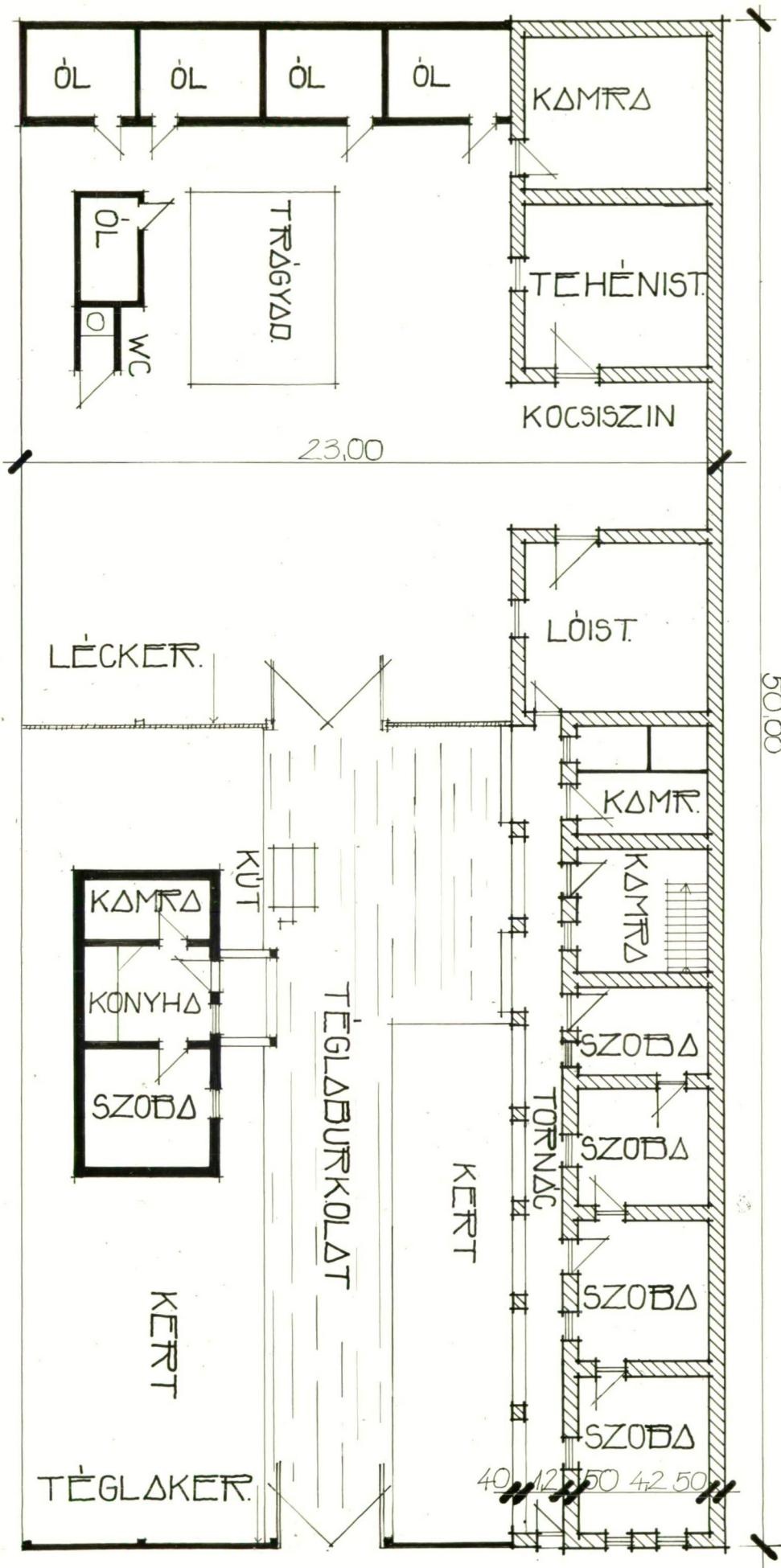
Pécsváraden, Zengővárkenyban is alkalmazták a kert művelést, csak a lehetőségeit - a felszín adottságai miatt - korlátozottabak voltak. Az erre alkalmas földterületek a családházak fölött a gyümölcsösök végében helyezkedtek el.

Röviden össze¹ foglalva: Mindkét vizsgált területen a családi birtok / - az egykori jobbágytelek, a rajta lévő házzal és jószágállomány-nyal - / nagyságát az urbéri elkülönözés jelentősen befolyásolhatta.

Az egyes családok lehetőségein is mulott, hogy ez a vagyon idővel növekedett, vagy esetleg rehamosan zsugorodott. Sajátos körülmény volt Sárközben az ármentesítés. Az ennek során felszabadult árterületből, szabad foglalással, számottevően meg lehetett növelni az eredeti családi birtokot. Ezért itt a birtokok átlagos nagysága jóval nagyobb volt, mint Pécsvárad környékén, és a későbbi gazdagparaszság rétege is erősebb volt, mint a Zengőalja református községeiben. Mindkét helyen a családi vagyont két részre osztották. Ugynevezett "ősi birtokot" és "szörzemény" - t különböztették meg. Ez a két rész természetesen közös gazdaságot alkotott és csak a családtagok tudatában vált el egymástól. Ezek a terminológiák közhasználatuak voltak, ugyanakkor jelentésükben /pl. szörzemény/ érdekes összefüggésekre is rávilágítanak. Arra tudnillik, hogy a meggazdagodásnak a földműves társadalomban általában elfogadott módját - az összeházasodással ^{való} birtokgyarapítást - a sárközi, illetőleg a zengőaljai református parasztság is előszeretettel alkalmazta.

A Szél-család háza a századforduló előtt

A Szél-család háza az 1920-as évek után

2/ Gazdálkodás

a/ Állattenyésztés

Az urbéri földek lecsapelésával és a földművelésre alkalmas területek megnövekedésével - az 1880-as évektől kezdve -, fokozatosan kezdi elveszteni jelentőségét a Sárközben. Ez a változás elsősorban az állatállomány csökkenésében nyilvánult meg, valamint abban a tendenciában, amely a szilaj állattartást fokozatosan az istállózás keretei közé szarította. Akkor vette kezdetét, amikor a rétek feltörésével a határban szabadon kószáló bandák egyre nagyobb kárt okoztak a vetésben. A megváltozott körülményekhez a családok külön-külön alkalmazkodtak. Levitték a megmaradt - és még elég jelentős - ló és szarvasmarha állományt a mest épült szállásokra és karámba zárták. Ellátásuk, gondozásuk a család legöregebb férfijának, az "öreg" -nek a feladata lett, aki mest már csak ritkán, egy-egy nagyobb ünnep alkalmával jött be a faluba.

A század végén pedig ugynevezett "szállási" / bevándorolt szegényebb ember / váltja fel az öreget, aki mest élete végéig kiköltözik a "hőgy"-re.

A lovakat, mivel már nyomatni nem kellett, elvitték a vásárra. Két pár lovat azonban mindig tartottak a háznál, amit igavénásra használtak. Általában a családok rendelkeztek még egy farka /25-30/ sertéssel is, aminek a pontos számát azonban a 70-es években még nem tudták megállapítani, mert a farka az erdőben volt "a makkesen", felügyelet nélkül és szabadon szaporodott. A gazdagabbak már ekkor fogadtak melléjük őrzőt. A századforduló táján azonban behozták valamennyit a faluba és a jószág közös kerdőbe terelve, fogadott kanász felügyelete mellett a legelőket járta.

A méhészkedés - mint jövedelmet biztosító foglalkozás - elservadása ugyancsak az erre alkalmas nagy ártéri rétek eltűnésével kapcsolatos, valamint azzal a szubjektív körülménnyel függ össze, hogy a fiatalabbak már nem érezték erre hajlandóságot.

A Zengőalján ugyanebben az időben az állattartásban legnagyobb jelentősége a juhtartásnak volt. Emellett persze itt is volt minden családnál ló, szarvasmarha, sertés és aprójószág.

b/ Földművelés

Pécsvárad környékén is, meg a Sárközben is a múlt század 60-as éveitől vált érezhetővé a parasztgazdaságok megerősödése. Ennek oka a korszerű művelési eljárások / vetésforgó / és fejlettebb termelőeszközök / vaskák / felhasználása mellett a szántóterület megnövekedése is volt. Ez nem jelenti azt, hogy a szőlő és gyümölcsstermesztés valamit is veszített volna jelentőségéből. Hiszen a Mecsek lejtői továbbra is alkalmasak voltak, jó termő gyümölcsösök és szőlők nevelésére, éppugy mint a Sárközhez tartozó dombvidék megfelelő területei.

A szőlőtermelésnek nem az értékesítés volt az elsődleges célja, hanem a családi szükségletek kielégítése. Egyéb gyümölcsöt / almát, körtét, diót / már szívesen hozták a közeli városok / Pécs, Szekszárd / piacaira az asszonyok. Pécsvárad környékén egyéni sajátosságot jelentett a vidék gazdálkodásában a gesztenye. Sárközi viszonylatban pedig a gabonatermelés fontosságának megnövekedése volt jobban érezhető, mint más vidékeken. Az ármentesítések következtében felszabadult hatalmas területeken a sárközi parasztság - viszonylag rövid idő alatt - gabonatermelésre rendezkedett be. A buza mellett árpat és zabot termeltek. A talajerőben gazdag, lecsapelt földekbe azonban egy ideig nem lehetett gabonát vetni, mert kirehadt. Ezért a gazdák repcével vetették be ezeket a földeket, majd másodvetésként / májusban / kölessel szórták be a helyét, így aztán a földjüket is jól kihasználták, meg néhány év leforgása alatt jelentős tőkéhez is jutottak, mert a köles drága volt.

Amikor ezek a földek a kenyérgabona termelésére is alkalmasak lettek, akkor pedig az évenként megismétlődő árvíz gátolta a termés nyugodt betakarítását. Gyakran megtörtént az is, hogy a kései árvíz miatt csónakból kellett aratniuk. Ilyenkor csak a vízből kiemelkedő kalászatokat csapkedték le sarlóval. "Az utolsó árvizes, csónakból való aratás 1876-ban volt." /16/

A fentiek miatt a századforduló előtt általános gyakorlatnak számított, hogy a betakarítással siettek annak érdekében, hogy a család fiatalabb tagjai elmehessenek vidékre megkeresni a következő

évi kenyeret. Legfontosabb ilyen gabenaszerző vállalkozásuk a nyomatás volt.

Ez a buza ¹földjeik mellett készített szérükben történt, ahova 2 - 3 szemszédával / akik a faluban is meg a határban is szemszédok voltak / vagy a nemzetség más családjaival - tehát rekenekkel - közösen összeherdták gabenájukat. Tekintve, hogy a két-nyomásos gazdálkodás következtében a kétfelé osztott föld, egyik részében mindig buza volt, a szérük helye nem változott, hanem évről-évre mindig ugyanott volt.

A társulásra / kalákákra / azért volt szükség, hogy a nyomatást - amit levakkal végeztek - meggyersítsák. Ugyanakkor ez a nehéz munka sok munkáskezet meg levat is igényelt, amit egy család csak nehezen, vagy egyáltalán nem tudott volna kiállítani. Ennek ellenére volt olyan gazda is, aki nem társult senkivel, hanem egyedül nyomtatta ki a sajátját. Az ilyen gazdát fősvénynek tartotta a falu és kinevették a többiek.

Amikor egy család, a rekenek vagy a szemszédok segítségével betakarította kis gabenáját, akkor ugyanezekkel a rekenekkel és szemszédokkal "társult", és elmentek vidékre nyomatni, résziből. Erre a szükség kényszerítette őket, de meg is tehették, mert nagyon sok jó levuk volt és mivel értették mesterségüket, szívesen is hívták őket a szemszéd megyékbe. / A decsiek még Szlovéniába is eljártak./ A nyomatáshoz, amiért a termés egynegyedét kapták, hozzá ¹tartozott a "szórás", meg a szalma és pelyva kazalba rakása is. A szórás úgy történt, hogy a pelyvát szemet szélirányba dobták falapáttal. A lehullott garmada mellett állt az öreg, aki a "buzára ráhullott töreket lelegyintette onnét."

" A szömöm közé dobd a buzát, szömbe gyerekek! " - kiáltotta, a hagyomány szerint, az egyik Berjáti és Szenterzsébeten a lapátosoknak, mert mikor végig ment a garmadán, az öreg behallagott a fészerek alá, ahol tanyáztak, a széles karimájú kalapjából és bőszerű csizmájából a buzát beletöltötte zsákba, mert az észelés nélkül az övé volt." / 17 /

A legények meg a fiatalabb emberek tartották az otthoniakkal a kapcsolatot. Ők minden szombaton hazavitték a részt kecsikkal, meg megnézték hogy mi van otthon és vasárnap indultak vissza a tiszta ruhával, amit az asszonyok küldtek.

Az 1870-es évektől kezdve azonban már nem igen jártak el vidékre

nyemtatni, mert a jelentősen megnövekedett szántó már fedezni tudta a nagycsalád kenyérszükségletét.

A gőzgép illetőleg a cséplőgép megjelenése következtében lassan gépesítetté vált erre is ez a munkafolyamat. Árpát és zabot azonban még a századforduló után is nyemtattak, sőt elvétve az első világháberu után is velt rá eset./pl.igaz, hogy csak tanító céllal, de a hagyomány szerint Berjádi Szél András is készített még "szűrű" -t az 1900-as években/.

A családok gazdálkodásának legfontosabb mezzanata - az 1880-as évektől kezdve a legutóbbi időkig - a kenyérgabona megtermelése volt. Aprómagvak / kukerica, borsó, köles, / termesztése nagyobb területen csak akker vált fontossá, amikor az állattenyésztés belterjes lett. Babot is csak a kertekben termeltek ser közé vetve.

A burgenyát szintén csak akker kezdik el termelni szántóföldi méretekben amikor a rét egy részét már feltörték. Ezt megelőzően csak a házi kertben, később pedig a szőlőben szerítették neki helyet.

Tehát sárközi és pécsvárad-környéki vonatkozásban a múlt század utolsó harmada - a szűkebb földrajzi környezet megváltozása következtében is - az állattenyésztés háttérbe kerülését hozta. Helyette a földművelésre való intenzívebb áttérés figyelhető meg, amelyben a meglévő "kertek" ellenére is a külterjesség dominált. Ez együtt járt az itteni parasztság további rétegződésével, az egyes rétegek közötti vagyoni különbségek növekedésével.

A megszerultak helyzetét kihasználva a szerencsésebbek óriási birtokokat vásárolhattak össze, míg a kedvezőtlenebb helyzetben lévők birtokai egyre zsugorodtak. A pauperizáció egyre nagyobb léptekben haladt előre, az 1874 után megszaporodott bevándorlókkal együtt szabad munkaerőt jelentett - az erre most már egyre inkább rászoruló - vagyenes gazdatársadalomnak.

3/ Munkaszervezés

A családtagok / férfiak, nők, gyerekek / munkaerejével a család-
fő rendelkezett. Vagyis az aki a gazdaságot irányította. / A leg-
több helyen az ő nevén volt a birtok is./

Mindig megjelölte azt a soron következő munkafolyamatot, aminek
az elvégzése a gazdaság szempontjából a legfontosabb volt, és azt
is pontosan megmondta, hogy ezt ki, vagy kik végezzék el. Ezt a
tevékenységet, aminek lényege a munkaerő ésszerű elosztása volt a
családban, megkönnyítette a hosszú évszázadok gyakorlatában ki-
alakult családi munkamegosztás. Ennek alapvető szempontja, álta-
lában, a nemek szerinti differenciáltság volt. Megkülönböztettek
"embőrmunkát" és "asszenymunkát", vagyis olyan munkafolyamatokat,
amelyek elvégzése férfiakra ill. kizárólag nőkre tartozott.

Azért használok a nők esetében határozót, mert ilyen kizáróla-
gos érvénnyel fenntartott munka, amelyhez a férfiak elvből nem
nyultak, csak nekik volt fenntartva. Ilyen volt pl. mindaz, ami
a háztartáshoz tartozott. Vagyis a főzés, kenyérsütés, a kenyha-
kert gondozása, az épület és a szobák tisztántartása, takarítás,
szövés, fonás, a ruhák rendbentartása, mosás, varrás / a férfiak
után is / stb.

Az ugynevezett házkörülműveendőknek ezt a részét csak asszenyek
látták el. Ha a családban betegség vagy elhalálozás miatt nem lett
velna erre alkalmas nő, a férfiak akkor sem léptek velna erre a
munkaterületre, hanem a közeli rekerek közül járt velna el hozzá-
juk egy asszeny, hogy mindezt elvégezze. Általában jellemző volt
az asszenyi munkára a férfiak kiszolgálása. / Az öregek esetében
részben módosul a helyzet, amit majd a megfelelő részben fogok
tárgyalni./

Ezen kívül minden más egyéb, amit még a gazdaságban / a földön,
az állatok körül, gyümölcsösben stb/ el kellett végezni változat-
lanul két részre eszelt: női és férfi munkára.

A férfiak általában azokat a munkafolyamatokat látták el, amelyek
a fogattal ill. az állatállományal voltak kapcsolatosak. Így
szinte kizárólag, "embőrmunka" volt a kecsizás, a szénakaszálás,
trágyakiherdás, a szántóföld előkészítése a vetéshez / szántás,

fogaselás, beronálás /. Viszont az is előfordulhat, hogyha férfi nem volt a családban / pl. háberu alatt/, vagy fekvő-beteg volt, akkor valamelyik asszony ült fel a bakra, és ő kecsizett. A férfiak számára tehát, -leszámitva a családfőt - - nem volt kizárólagos érvénnyel fenntartott munkaterület. Emellett bizonyos munkafolyamatokat közösen végeztek a család emberei és asszonyai. Ilyen volt pl. a vetés, melynek során a férfi, legtöbb esetben, csak a lovakat irányította, de a vető-gép után már a felesége ment.

Nekinkellott figyelni, hogy jól szór-e a gép, és ha a mag el-akadt, akkor meg kellett "kurkálni" a csöveket. Amikor még az aprómagvak vetéséhez nem használtak vetőgépet, akkor ezt is a férfiak végezték el úgy, hogy kötényből /"lepüdő"-ből / szórva terítették a magot a földre, vagy pedig kapa után vetették szintén "lepüdő"-ből. / pl. kukericát /

A kelempér / burgonya / vetése a legutóbbi időnkig úgy történt, hogy az eke után ment az asszony és sarkával benyomta a "berezsda" oldalába a gumót.

Közös munka volt a bevetett terület rendbentartása, gyemtalani-tása is. Pl. tüskeszurkálás, kapálás. Az egyelést / répa, mák / általában csak asszonyok végezték.

A termés betakarítása már ismét a közösen végzett munkákhoz tar-tozott. A kaszás aratás elterjedése / a 70-es évek / előtt az asszonyok delga velt a sarlós aratás. Az általuk levágott és a "lepüdőre" rakott búzát az utánuk haladó férfi kötötte be kérébe és állította a talpára. Ezt megelőzően még ugyanez a férfi előre-ment, leterített egy másik lepedőt és rátett, egy gyékénykötelet. Az asszonyok tehát folyamatosan delgezhattak, amíg ő a kéréket bekötötte, ill. azokat "hármasha" rakta. / Kettőt a földre fek-tetett, egyet pedig rájuk tett keresztbe. Erre azért volt szükség, mert a meglapult kéréket könnyebben lehetett berakni a "tizesbe"./18/ Az árvizes, sarlós aratások alkalmával a Sárközben - amilyenekre a Duna-védgát megépítése előtt többször került sor, ugyancsak assze-nyek vágták le sarlóval a kalászekat és vetették be a ladik fene-kére terített lepedőre, a férfi pedig a ladiket irányította. Amikor már a nap kezdett lemenni, akkor abbahagyták az asszonyok

az aratást és az embereknek segítettek összehordani a "hármaseseket" "tizes"-ekbe, vagyis kereszttekbe. / Az elnevezés szerint valamikor valószínű, le kévét raktak egy keresztbe, de a századfordulón már 13 - 24-et, attól függően, hogy tettek-e a keresztbe "telvajkévét" vagy sem. A bevándorlók, a "gyütt-möntek" kezdtek el először 18 kévés keresztet rakni./

A "tizeselő" férfiak közül egyik a gazda volt, aki ha megöregedett is, csak akkor volt hajlandó a munkát átengedni, az asztagbakással együtt, fiának vagy unekájának, ha látta, hogy azok jól csinálják. Voltak családok, ahol a gazda jobban rákereste, és amíg csak fel tudott menni az asztagra, vagy a kévét meg tudta emelni, addig nem volt hajlandó félreállni. Ugyanis azt akarta, hogy a tizesek szépen álljanak, meg formás asztaget rakjanak, ami ne is ázzen be.

Nagyon fontos és talán a legszebb közösen végzett munka volt az aratás. Érezte is ennek súlyát a családnak minden tagja, de különösen a családfő, aki legnagyobb felelősséggel tartozott. Nem is engedte meg, hogy valaki elhagyja a tarlót. Előfordult pl. hogy az egyik kisgyerek megbetegedett és az anyja szeretett volna hazamenni hozzá, de az "öreg" közbeszólt: "Mit akartek otthon, ha egyszer nem halt meg?" Aztán mégiscsak hazament az asszony, mert a férje hazaküldte.

Az aratás elvégzése után következett a takarodás, vagyis a tizeseknek a szűrűbe /szérűbe/ herdása és asztagba rakása. Ez már inkább a férfiak dolga volt, de ha nem volt elég "embör" a háznál, / tekintve, hogy két férfi debálta a kecsira, egy pedig rakta/, akkor az asszonyok is segítettek.

Amikor az időt alkalmasnak látták, meg a rekenság is ráért / mivel, hogy közös szűrűjük volt/, akkor hozzáfogtak nyomatni. Ennek előkészítése - a szűrű földjének gyomtalanítása, megnyesése, lecselása, döngölése, hogy keményebb legyen - az asszonyok feladata volt, akiknek a nyomatás folyamatában már nem sok dolguk akadt. / Ezért pl. vidékre nem is mentek el sosem az asszonyok /

Másik fontos évközi munka volt a kaszálás, ill. a széna gyűjtése és betakarítása, amit szintén kalákában végeztek. Ennek időpontját is a családfő döntötte el. A férfiak kaszáltak, az asszonyok pedig gereblyézték utánuk a rendet. A fergatást meg a gyűjtést is mindig

közösen végezték az asszonyokkal együtt. A széna kecsival való betakarítása /beherdása/ a férfiak delga volt, de ha nem volt elég férfi a háznál, akkor a "mőny is hányta a kecsira a szénát".

Ha a rekonság nem tudott elég munkaerőt kiállítani, akkor nap-számesekeket is fogadtak. "Fűkaszállásuker ösznlött be a nép, Tudták a vidékiek előre. A Duna tálsó feléről Sükösdről, Szent-istvánról, Bajáról jöttek s reggelenként odaálltak, miker a nap fölkelte, világosodott, a nagykecsma falához. Ott álldegáltak és vártak. - Ergye fiam a sarekra / fogadjál kaszást / mondta az öreg, ha kevésnek bizenyult a kaszásek száma.

Miker ment kifele, az élelmesebbje ment már a gazda elébe.

... Voltak hires virtikli kaszásek, a nagyobb gazdák nyelcat-tizet is fogadtak egyszerre belőlük." /19/

Mindig is megosztott családi munka volt a szüret, ahol a gazda szerepe különösen kiemelkedett. A szedést férfiak és nők közösen végezték, de a puttennyal való beherdás már csak a férfiak delga volt. A gazda irányította az egész szüretet. Ő mondta meg, hogy miker, melyik "pásztába" álljanak a szedők. A herdókat már előzőleg előkészítette, közben pedig figyelte az egész munkát. Ellenőrizte a lefolyó mustet, és ha a herdó vagy a kád megtelt, akkor másikat állított be.

A főzés mint mindig, mest különösen a gazdaasszony feladata volt. Ő figyelmeztette menyén keresztül a szedőket is, hogy mennyi "hagyomány"-t tegyenek félre. Ennek összeszedése és beherdása a pinvébe - a nap végeztével - szintén az asszonyok feladata volt.

A családi munkamegosztás másik lényeges szempontja, a háemek alapján történő szétválasztódáson belül, a kerek szerinti elkülönülés volt.

A fiugyerek 10-12 éves korától kezdve kapcsolódott be a családi munkaszervezetbe, amikor a faluban levő állatekat kihajtotta a falu körül legelésző kendába, gulyába vagy, béklyós ménesbe. Pécsvárad környékén, ezek hiányában, még sokáig a jószágok őrzése, a legeltetés is az ő feladata volt.

Amikor már kezdett megerősödni annyira, hogy a halászszerszámokat is elbirta, akkor fekezatosan megismerhették vele azok használatát.

A lányok 6 - 7 éves koruktól kezdve libapászterkedtek, meg édesanyjuknak segítettek a háztartásban.

10 - 12 éves korban főzni tanultak, mert 13 - 14 éves lány már nagylánynak számított, aki eladóserba lépett.

A 15 - 16 éves fiú a Sárközben még csak ilyenkor került a nagyapja mellé a szénáskertbe, majd később a szállásra bejártak. Az ide lekerült sihederek valóságos kis közösséget alkottak. Együtt jártak legeltetni, együtt ügyeltek a jószágra, közösen háritették el a farkasok támadását és a telvajak vagy betyárok mesterkedéseit is. Az ő feladatuk volt még, hogy tiszta ruhát meg élelmet vigyenek le saját maguk és nagyapjuk számára a faluból.

A 18 - 20 éves fiu után szülei irányításával - vagy nem egyszer akarata nélkül megfelelően - megnősült, és csak mint házas ember került be a szállásról a falu társadalmába. Ettől kezdve már mindenféle mezőgazdasági munkából ki kellett vennie részét.

Helyzetét megnehezítette az a körülmény, hogy ekkor még csak ismerkedett a földműveléssel, ugyanakkor a családon belül már úgy számítottak a munkájára, mint a legfiatalabb kiscsalád férfitagjára. Tekintve, hogy a Zengőalján fogadott kanászt vagy gulyást csak később alkalmaztak - meg a természeti adottságok miatt is - itt az állatok nap mint nap hazajártak, és a rájuk vigyázó serdülő fiúk is a faluban éltek. Egyik adatközlő szerint "Decsen jófermán csak buzát termeltek, ugares" gazdaságban. Mindig volt a faluban legalább leese hold ugar, senki sem szakadt meg a munkába, így a gyerekekre persze még kevesebb munka hárult."

Az 1870 - 80-as évektől kezdve, amikor megnövekedtek a családi birtokok - és egyben a földművelésre alkalmas terület is a falvak határában - a gyermeki munkaerőre is jobban kezdtek építeni. A kaszás aratás elterjedése után pl. a gyermek feladata volt a kötélherdás a marekszedő után, és a kötélterítés. A századforduló környékén pedig amikor a kapásnövények elterjedése következtében megművelésük egyre több munkaerőt igényelt a családtól - erre az időre esik az egykezés kiteljesedése is, - a gyerekeket már korábban / 12 - 16 éves korban / befogták a mezőgazdasági munkába.

A házasságra lépő fiatal ember gyorsan elsajátított minden "embőrmunká"-t, és néhány évtized múlva, mikor a család öregjei meghaltak vagy csak kibregedtek, ő vette át a család irányítását.

Akapvetően eltér ettől a kiházasított - "vő"-nek, vagy "mőny"-nek adott - fiatal helyzete. Különösen az utóbbi életének java részét a kettős alkalmazkodás tölti ki: anyósához és élete végéig férjéhez. Lényegesen nagyobb előnyöket élvezett a családban maradt fiu, akiből idővel a ház és a birtok gazdája lett. Amikor pedig már ő is megöregedett, akkor tovább adta fiának a vezetést, ő maga pedig visszaköltözött a szállásra, ahol gyermekéveit töltötte; vagy a faluban maradt ugyan / Pécsvarad / de a gazdálkodásba már nem szolt bele.

Ekkor már csak "öreg"-nek emlegették a faluban. Pl. "A Vargaék öregje".

Andrásfalvy Bertalan nagyon szemléletes megfogalmazásában ez

" A megjelölés egyszerre jelentette ennek az embernek kerát, tekintélyét, foglalkozását és egyben azt is, hogy bizonyos tekintetben már kívül áll a családi körön, a falu életétől távol. Kint a rétben a szomszédság és rekenság alapján az öregeknek külön társadalmuk és életük volt... A sárközi ember tehát pászterként kezdte a munkát jelentő életet, pászterként munkálva fejezte be, olyan szabadon a falutól távol, mint amilyen szabadon elkezdte." / 2e/

Ez a jellemzés részben a Pécsvarad-környék "öreg"-jeire is érvényes. Hiszen ők is legeltetve kezdtek és pászterként fejezték be a "munkát jelentő életet", csak szeresabban kötődtek a családhoz és a falu társadalmához. Az ő életrendjükben nem is fedezhető fel különösebb módosulás a századforduló gazdasági társadalmi változásainak következtében. Itt a bevándorlás mértéke is sokkal kisebb ebben az időben. Hiszen családi birtokaik megműveléséhez csak a leggazdagabbaknak volt szükségük egy-egy alkalmazott tartására.

Nem így volt ez a sárközi falvakban és különösen nem Ócsényben és Decsen. Itt az állattenyésztés háttérbe szerulása és a mezőgazdaság fekezett előtérbe kerülése az öregek életében már eredmén yezett részleges változást, amelynek feltételeit a nagyarányu bevándorlás teremtette meg.

A betelepült idegenek ugyanis a szállásokon kaptak munkát és lakást az öregek pedig kiköltöztek a "hőgy"-re, a szőlőre, ahol ellátták a szőlő egész évi munkáját. Akármennyire is elkülönülten éltek a falutól, idők folyamán az ő életkörülményeik is megváltoztak. "Egy marad csak a régiakkal közös, a magány, a kiköltözés az egykeru

pajtások külön, csendesebb világába." / 21 /

Egyébként az ő gyökerlatukban ekkor már nem vált szét az "asszenymunka" és "embörmunka". A szőlőben kenyhakerti növényeket is gondoztak, és főztek is a maguk számára, de csak naponta egyszer, vacserát.

Tisztántartották a tanyát, a szobát meg általában az épületet. Esténként pedig munka és vacsera után összegyűltek a komák, a jó szemzedők egy-egy tanyában, vagy az előtte lévő "pórag"-on /parlagon/ és pipázva ütötték agyon az időt, ami eljárt fölöttük; berezgatva elevenítették fel fiatalságukat, munkában és békességben eltelt életük javarészét.

A delgezat anyagának gyűjtésekor egyik megbízható adatközlőm, Széll András - a jelentősen megváltozott viszonyok között is - így állt kint a "hőgy"-ön. Felesége csak a legnagyobb munkaidőben látogatta meg. Inkább otthon élt a faluban és vezette a háztartást. A családfő kiköltözése után igaz hogy fia vette át a gazdaság irányítását, de befolyásolni próbálta őt az anyja is, akinek a tekintélye most jobban megnövekedett a családban.

A nemek szerinti funkcionáló családi munkamegosztás aránytalansága tehát - amely Sárközben a földművelés uralkedővává válása óta a nőket terhelte meg fekezettabban, és mégis a férfiaknak biztosított több beleszólást a családi életbe - az előregedés folyamán mintha kiegyenlítődött volna azáltal, hogy a család vezetésében az asszenyek / különösen a gazdaasszeny! / befolyása megnövekedett. Adatközlők szerint: " az öregasszeny itthen maradt, arra nagyobb szükség volt, mint a férfira, mert itt volt a háztartás és itt voltak a gyerekek". / 22 /

Utólag jegyzem meg, hogy ez helyenként abból is következhetett, hogy az asszeny nevének volt a birtek.

Szőlőt művelő öregek a décsi hegyen
/ 1967 /

4/ Örökösödés

A családi vagyon / minden ingó és ingatlan a házzal együtt / nagyobb része veltaképpen a családfő tulajdonát képezte. Ezt - egészítette ki a vő vagy a meny, kisebb-nagyobb hozemánya: a szerzemény. Az így megnövekedett családi birtok öröklése többféle képpen történhetett, de mechanizmusára általában jellemző volt az utódek iránti bizalmatlanság.

Előfordult, hogy a vő a maga kis hozemányának hasznélvezetét nem gyerekeire, hanem feleségére hagyta.

"Más családban, ahol a vagyentalan feleség mellől halt el a férje, úgy alakult az örökösödés, hogy fele birtok a feleséget illette meg, a másik felém pedig - amit felesztettek a gyerekek között - rajta maradt a hasznélvezete. Volt aki lemondott a hasznélvezetről, hogy ne kelljen illetéket fizetni". / 23 /

Ennek a fekezetességnek, amelynek alapja kétségtelenül a gyerekek iránt tanusított bizalmatlanság, megváltak a maga tapasztalati gyökerei, amelyek magyarázatul szolgálhatnak.

Sek helyen ugyanis nagyon csunyán bántak sz öregekkel a család fiatalabb tagjai. Különösen akkor, ha nem velt már a nevükön a birtok, eltartásuk, gondozásuk pedig már nagyobb figyelmet és törődést igényelt volna. A tulajdonos családfő tehát csak addig látta öreg napjainak nyugalmát biztosítva - még saját gyerekeivel szemben is - ameddig a vagyon az ő nevén velt, vagy legalább a hasznélvezettel rendelkezett.

A jegszekások szerint csak halála után örökölhette etthen maradt gyermeke - vagy ennek hiányában testvére illetőleg a legözelebbi vérreken - , aki a vérségi és affinális kötelékek szerint egybe-maradt családnak szentul a legidősebb tagja lett.

Pl. Decsen Olajos Szél András és felesége Berjádi Éva/19e5/ halála után fiuk Berjádi Szél András / aki ekkor már 58 éves velt / nevére került a ház valamint a birtok 2/3-ad része. Eddig tehát ő is éppen olyan vagyentalan velt, mint 8 éves unekája. A fennmaradó 1/3-ad részt huga, Szél Éva örökölte, akit még fiatal korában kiházásítottak. A visszaemlékezések ill. a hagyomány szerint ez a szekás, hogy a földből a lánytestvér is örököl, csak az 187e-8e-as évektől van meg. Ezt megelőzően csak kelengyét / vagyis

ingóságot / vihetett magával a háztól, amihez gazdagabb helyen esetleg adtak még libát, disznót vagy berjut is. Ugyanakkor egy 1835-ből keltezett végrendelet - melyet szintén ugyanezen Szél-család ősei irtak - azt bizonyítja, hogy a lányokat idekelt esetben, már akkor elkezdték jusseltatni a családi vagyonból. "Judi lányemnek, akit annak idején illendőképpen kiházásítottam hagyek 11 rendet a szőlőből a tanyán felül és 11 rendet a tanyán alul és az összesen található méhek 1/3-át." / 24 / Állítólag azért rendelkezett így az örökhagyó mert a lánya gondozta őt öregségében.

A század második felében válik az ilyen fajta örökösödés igazán szokássá amikor már a családirész 1/3-a is megilleti a kiházásítottat, függetlenül attól, hogy fiú vagy lány. A lány esetében arra törekedtek, hogy lehetőleg az agynevezett anyai részből, a "szörzemény"-ből kapja meg a teljes birtok neki járó 1/3-át. Ha a szerzemény ennél kisebb volt, akkor az "ősi vagyon" -ből póálták.

Ha az anyja már korábban meghalt akkor nem vártak a jusseltatással a lány férjhezmeneteléig /kiházásításáig/, hanem mindjárt feleosztották ezt a részt gyermekeik között - a teljes birtok nagyság 2 : 1 arányában.-, mert a férj nem volt jogosult ennek a résznek a hasznélvezetére. / ez a körülmény persze a közös gazdálkodás rendjét, továbbra sem befolyásolta! /

Ha a családban csak egy gyermek volt és az lány, akkor természetesen az egész birtokot ő örökölte, aki vót hozott a házhoz. /Hacsak erről egy külön készített végrendelet másképp nem intézkedett! /

Ha pedig a menyecske családtalanul halt meg, akkor hozománya visszaszállt a maga családjára, a másikik feleség pedig mórínget kapott. A házasságon kívül született, törvénytelen gyermek - ha nem törvényteltették - nem örökölhettek semmit.

A vagyonosabb gazdák - a Sárközben éppugy, mint a Zengőalján - örökösödés esetén, vagy a családi vagyon szétesztésánál már nem elégedtek meg a hagyományozódó szokásokkal, hanem ezeket agykeztek végrendelettel is megerősíteni.

Sürgős esetben szóban végrendelezett a családfő két szomszéd előtt.

Ha valamelyik hozzátartozójának a kialakult szokásoktól eltérően még külön ajándékot is akart adni, akkor a végrendelet mellett még ugyanevezett ajándékozási szerződés is csináltatott. Ezek alapján a hátramaradt utódekeknek már könnyű volt feleltetni a birtokot. Ha nem tudtak megegyezni, akkor törvény elé vitték a dolgot, de serházást már régen nem alkalmaztak. Ilyenre még a legöregebbek sem emlékeznek.

Összegezve: ezen a vidéken élő parasztság örökösödési rendje és a társadalemben már korábban kialakult patriarchális jogszokásokra épült. A sajátosságot ezek végrehajtásának ill. alkalmazásának a körülményei jelentették: "Még élők nem adom oda." "Csak lefekvés előtt vetkőzöm le." stb

III. Társadalmi tényezők

1/ A család belső hierarchiája

A családfő szerepe és jogai:

A nagycsalád feje a gazda volt, aki vezető pozícióját életkerának és hivatalos ekmányok / pl. végrendeletek / által megerősített gazdasági helyzetének köszönhette. Ezért erre a vidékre is érvényes volt Mervay Judit megfogalmazása: "A gazda kiváltságos helyzetének alapja a családi vagyon egyeduralmában rejlett." / 25 / Feladatkörét - a maga teljességében - viszont csak 8 - 10 éven keresztül láthatta el, mert megöregedett és fekezatosan adta át helyét fiának, aki már ekkor szintén nagyapa volt.

A családközösség életében sokoldalú tevékenységet fejtett ki, és minden területen ő volt az "irányadó", akihez alkalmazkodni kellett. Legfontosabb feladata a gazdaság vezetése, a család szempontjából létfontosságú volt. Figyelme kiterjedt a legfiatalabb generációra, az unokára is, akinek átadta tapasztalatait.

"Nagyöregapám mondta: gyere kisfiam megnézzük a fűvet Keszthelyre. Ment benne, megbökte a vörösfarkú fűvet, ha az perzett, vagy végighuzta rajta a kezét bugája legyűtt, azt mondta: megérött a fű." / 26 / Nagypai gendeskedése azonban, amellyel az unokákat körülvette, nem csupán a tapasztalatátadásra korlátozódott, hanem erkölcsi értelemben vett nevelés is volt. Amíg a kezében volt a vezetés, addig ő határozta meg azokat a normákat, amelyeket vele is nagyapja ismertetett meg, és amelyeket a továbbiakban is be kellett tartani a család fiataljainak. Akarata, beleegyezése nélkül nem történhetett semmi a családban. Ha valamelyik családtag önfelajándékozta magát, vagy akaratának megpróbált ellenszegülni, azt könyörtelenül megbüntette. Egyik adatközlőm vissza-

emlékezései szerint a nagyapja még felnőtt keru fiát is meg-
ütötte. A menyét ugyan tettelegesen nem bántotta, de jól össze-
szidta, ha alkalmat adott rá.

A gyerekeknek szívesen mesélt a falu múltjáról, a család őseiről,
meg azokról a hagyományokról, amelyek a környékhez fűződtek.
Megismertette őket a családi szokásokkal is.

Tanító-nevelő célzatu tevékenységét elősegítette az a körülmény,
hogy ő volt együtt legtöbbit az unekákkal, akik mellette bej-
tárkedtak a szálláson /Sárköz/ vagy a falu határában. /Zengőfalja/
Kezdetben igyekezett befolyásolni a kiépülő házassági kapcsolata-
kat is úgy, hogy azok a család közös - főként gazdasági - érde-
keinek megfeleljenek, de később ez már inkább az asszenyek fela-
data lett.

Sárközben egybeesett ez azzal a változással /kb.189e-es évek/,
amelynek első nyilvánulása az "öreg"-nek a szőlőhegyre való
kiköltözése volt, és amely a családon belül a nők elsősorban a
gazdaasszony vezető szerepének a megnövekedését eredményezte.
Ez nem azt jelenti persze, hogy a családok vezetése az asszenyek
kezébe került volna teljesen, de az irányításban tapasztalható
kis jogi természetű átrendeződést, változást, amely hasonló felya-
mat eredményeként elég sek sárközi családnál jelentősnek mondható,
nem lehet letagadni. Zengővárkony, Nagypall, Pécsvárad község-
ben - amint már az előzőkben említettem, - hasonló változások
nyomaival nem találkoztam. Ettől függetlenül a nagycsalád képvise-
lője a község világi és egyházi előljáróságában az Öreg családfő
maradt, aki a Sárközben is bizonyos időszakokként /nagyobb ünne-
pek alkalmával/ hazament a hegyről. Ezen kívül létezése önmagában
is összetartó erőt jelentett még sekáig a család vonatkozásában.
Ugy is emlegették a faluban, mint a "Bálinték Öreg"-jét vagy
"a vén Karát" vagy "az Öreg Prehászka"-t.

Igaz hogy ez a gazdag családoknál általában inkább összefüggött
a birtok tulajdenjégával, mint az Öregnek kijáró szeretettel és
megbecsüléssel. /Viszont a kérdés erkölcsi megítélésénél figyelem-
be kell vennünk azt a természetes feszültséget is, amely az Öre-
gek merev gazdaság - és családirányító tevékenységéből, valamint a
felnövekvő fiatalabb generációk joges ellenszegüléséből adódott -

- különösen a vizsgált időszak utolsó éveiben.

Szél András szerint is: "Itt az öregek szerettek basáskedni.
Én feküdtem a deresre érte, én leszek az ura annak a vagyennak.
Azt szeretnék, ha az ő befolyásuk alatt gazdálkodnának, ahogy
az öregektől látták." /27/

Szél András adatközlő. Decs.

/ 1968 /

A gazdaasszony szerepe a családban: Amíg a gazda legfontosabb feladata egész gazdaságának irányítása volt, addig, a gazdaasszony munkájának lényegét a háztartás vezetése és mindenféle "asszony munka" irányítása jelentette. A gazda egyáltalán nem vagy csak akkor szólt bele felesége tevékenységébe, ha arra - a gazdaságban serenkövetkező fontosabb munkafolyamatok koordinálása szempontjából - szükség volt. /pl. a nagymosás idejének eldöntése/

Ez a függetlenség persze csak látszólagos volt, mert a gazdaasszony mindig is - a századforduló néhány évtizedét leszámítva - teljes felelősséggel tartozott az "urá"-nak. Előnye tehát csak az ellenőrzése alatt élő és delgozó asszonynéppel / menyével és lányával / szemben volt. Nekik parancselhatott de az ura / férje / előtt ő is éppen olyan családtagnak számított mint a többi.

A felelőssége viszont irányító tevékenységének arányában - mégha az részterületre is korlátozódott - lényegesen nagyobb volt, mint a család többi asszonyának.

Vezette a háztartást, és ez azt jelentette hogy a főzés^Igondja mindig az övé volt, még a legnagyobb munkaidőben is.

Ilyenkor csak ő maradt otthon és a határban delgozó családot vacsorával várta. A főzés mellett neki kellett a jószágot is megetetnie, és ha kisgyerek volt a családban, akkor arra is ő vigyázott.

A gazdaasszony feladata volt az étel feltájalása, amikor már mindenki az asztalnál ült. Vacsera közben figyelte, hogy nem hiányzik-e valami az asztalról, vagy mikor kell kicserélni a tálat. Mivel többfelé kellett figyelnie, sosem tudott nyugodtan étkezni. Inkább csak akkor "kapott néhány falatot", amikor már a többiek befejezték a vacserát és feküdni mentek.

Az asszonyok számára a mesegatással ért véget a nap, amit már közösen vagy inkább csak a fiatalabbak végeztek.

Másnap reggel az asszonyok közül a gazdaasszony kelt fel legkorábban és ébresztette fel őket, hogy mire az "embörök" munkába indulnak, tudjanak nekik élelmet készíteni a tarisznyába. A konyha hiánytalan ellátásának biztosítása is az ő feladata volt, mivel ő főzött és ő állította össze az étrendet.

A legtöbb családnál a pénzt is a gazdaasszony őrizte, mivel a vásárlás és a család ruházása is őrá tartozott.

Bár minden asszony megfenta, megszőtte sőt meg is varrta, azokat a ruhákat, amelyekre neki, a férjnek meg a gyerekeknek szükségük volt, de ha már pl. csizma kellett vagy gyári készítésű felsőruha, arra már vagy adott pénzt a gazdaasszony / abból amit a többi asszennyal együtt a piacon árult / , vagy elment ő maga és megvette.

Tehát: Az 1890-es évektől kezdve a Zengőalján nem, de a Sárközből a - már előzőekben is jelzett - "asszonyi vezetés" kezdi érvényesíteni a hatását. Ez a családi életnek két területén nyilvánult meg. Egyrészt a gazdasági vezetés mindennapos renjében, másrészt pedig, a kiépülő házassági kapcsolatok fekezettabb irányításában. Bár az öregek fenntartották maguknak a beleszólás jogát, mind a két területen, egészen haláláig, de unekáik házasságkötésében már inkább az asszonyok szava érvényesült.

A családtagok helye a családban: A család többi tagjainak helyét az határozta meg, hogy idegenként kerültek-e be a vér és vagyon szerint összetartozó közösségbe / pl. az asszonyok / , vagy annak születésüktől fogva tagjai voltak.

Ebből a körülményből következett ugyanis sajátos magatartásuk.

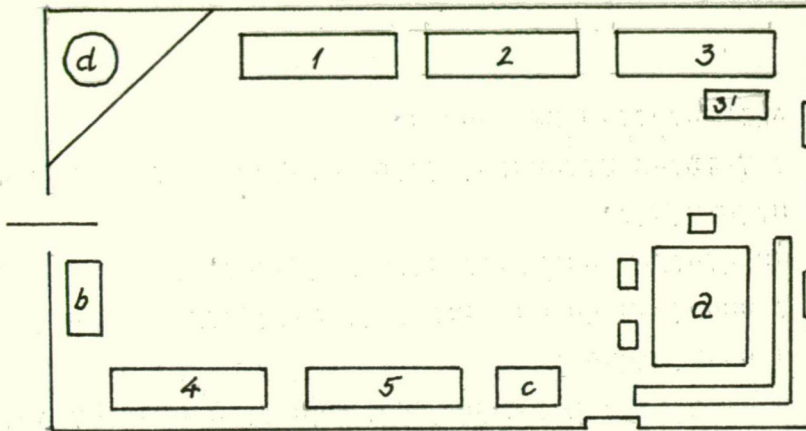
" A férfiak tudatában benne élt a meggyőződés, ... hogy a vagyon az övéké, s benne delgezva magukat művelik, gazdagítják, általa magukat gazdagítják, családjuk tekintélyét emelik." / 28 /

A nők viszont sosem érezhették ezt, mivel önéik nem volt vagyonuk, vagy ha volt is egy kicsiny, azzal ők külön nem rendelkeztek, mert a haszna a közösbe ment.

Éppen ezért jogaik és kötelességeik csak annyiban voltak egyenlők a családban, amennyiben - a nem és kor szerinti különbözőség mellett - egyfermán felelősséggel és tisztelettel voltak kötelesek adózni a családfőnek.

A szobában és az asztalnál való elhelyezkedésük is jól tükrözte az életkor szerinti különbségeket, ill. a generációk egymásutániságát.

A leírtak illusztrálására Olajos Szél András " nagycsaládját " választottam ki Decsen.

1,2,3,4,5: ágyak; a: asztal; b,c: ládák;
d: kemence; 3': gyerekágy

A három ágyban, melyek egymás végében) voltak állítva, aludt a három házaspár. A kemence / d / mellett, a bejárathoz közel, helyezték el az Üregek /Olajos Széll András és felesége /fekvőhelyét / 1 /. A következőben / 2 / aludt fiuk és menyük, végül a sarokban volt a legfiatalabbak ágya / 3 /, mellettük a gyerekágyal / 3' /.

A szoba másik felében lévő két ágy egyikében / 4 / a még ki nem házасított fiatalabbik fia, a másikban / 5 / pedig egy eltartott idős családtag aludt.

Együtt laktak tehát a fiatalok az Üregekkel, de az ágyaik sorrendisége, ill. a szobában való elhelyezése arra enged következtetni, hágy a szorosan vett családhoz való tartozást ebben is igyekeztek kifejezésre juttatni.

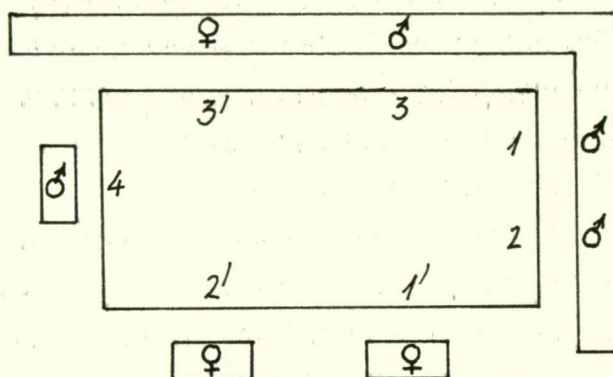
Nem valószínű, hogy a 4-es, 5-ös ágyba véletlenül kerültek éppen azok, akik idővel vagy el fogják hagyni a családot, / a fiatalabbik fiu /, vagy pedig "idegen"-ként kerültek ebbe a vérségi közösségbe / az eltartott /.

Kat a feltevést megerősíti a családtagoknak a, 15-18 éves fiuval szembeni magatartásuk is. Pl. bátyja már több isben a leendő vőnek kijáró bándasódban részesíti / öt kelti fel legkorábban, hogy megesse a levakat./

A család elhelyezkedése az asztalnál szintén a családi pozíciók figyelembevételével történt. Az asztalfőn - vagyis az asztalnak a sarokpad felőli végén - foglalt helyet a családfő / 1 /, mellette pedig fia / 2 /, aki másodte gyakorolni apja család-fői funkcióit. Az asztalnak a szoba felőli oldalán ült a gazdaszany / 1' /, mellette pedig menyé / 2' /, aki kiöregedett anyósa

helyett már szintén besegített a gazdaasszonyi teendők elvégzésébe. / pl. ekkor már ő főzött, neki kellett feltárolni, és ő is herdta fel kancsóban a bort a pincéből./

Mellette, az asztal alsó végén ült István fia / 4 /. A sarekpad másik szárnyán a legfiatalabb kiscsalád helyezkedett el, kisfiukat a fiatalasszony ölében tartva etette.

A család elhelyezkedése az asztalnál

Az asztalnál való elrendeződésnek ez a formája gyakorlati célokat is szolgált. Az volt a szokás, hogy minden felnőtt mert magának, de a gyerekeknek az anyjuk merte ki az ételt. Ezt pedig a fenti ülésrend megkönnyítette, mert minden kiskeru fiu - esetleg még házas is - az anyja mellé került.

Az eltartott nem ült az asztalnál. Számára csináltattak egy nagy "gyalegszéket" / ácsolt faszék /, amit a kemence mellé raktak vacseraker és arra terítették neki. "Elébe volt terítve egy kendő, rajta egy kés meg kenyér, a tányért meg a kezében tartotta. Cseréptányér volt, könnyű volt tartani." / 29 /

"A kenyérnek először leszelték a pilissét / végét /, majd hosszába vágták és egyik darabot behezták az asztalra." Ez után már mindenki maga vágott belőle, csak a gyerekeknek adott az anyjuk.

Amikor adatközlőm összekerült feleségével / 1920 / "egy évig egy tányérből ettek, de később már nem. Ez volt a szokás." Volt azonban olyan család is, ahol az öregek halálukig egy tányérből ettek. Étkezés közben nem nagyon szektak beszélni. Viszont utána, amikor az asszonyok összeszedték a tányérekat, és mosogatni kezdtek, akkor a férfiak a helyükön maradtak egy ideig és megtárgyalták a másnapi teendőket.

Az asztal melletti elhelyezkedés célszerűsége tehát azt is

szelgálta, hogy vacsера végeztével az asszenyek ugy mehettek el az asztaltól, hogy nem kellett ezzel megzavarniék a közben már "tanácskező" férfiakat.

Az öreg nem nagyon velt kíváncsi a fiatalok véleményére. Ó csak megmondta, hogy "ez lögyön ám az első!", és nem szívelte, ha valaki esetleg ellentmondott neki. Ez alkalemmal kérte számen azt is, hogy mit végeztek a család tagjai az elmúlt nap, és megbeszéltek a tapasztalatekat, esetleg felmerülő problémákat. Más családban előfordult, hogy a gazdaasszony is ott ült az asztalnál és beleszólhatett a férfiak döntésébe, helyette pedig; kint a kenyhába a menyecske mesegatott. Ebben a családban nevezték a vacsера utáni beszélgetést tréfálkező "kupaktanács"-nak. A gyakerlat azt muattátta, hogy a "Családi tanács"-nak nem lehetett tagja:

a/ a gyerek

b/ a cseléd / vő, meny, alkalmazett /

c/ az örökbe fogadott.

Tagjai tehát a család idősebb vagy legalább házaskeru férfiai veltak / esetleg a gazdaasszony /, akiken keresztül a gazda irányítani tudta az egész családet.

A gyerek helye a családban: Az a bevándorlási hullám, amely a századferdulón tetőződik először, majd egy kis stagnálás után az I. világháberut követő években ismét felkëndül, Pécsvárad környékén a XVIII.sz-i telepítésekkel, sárközi viszonylatban pedig 185e körül indul meg. Itt egybeesik tehát a lecsapeláésekat követő gazdasági fellendüléssel, sőt a kettő között nyilvánvaló összefüggést kell látnunk.

Az életszinvenal emelkedése azonban mit sem változtat a népszaperulaten. Sőt azt látjuk, hogy az 18ee-as évek, elejétől észrevehető szaperedáscsökkenés a század 5e-es éveitől kezdve népességcsökkenéshez vezet. A problémával foglalkező szociológiai tanulmányek szerint ennek két fő oka van: az "egyke" és a fekező-dó elhalálezás.

A szabadon burjánzó, minden korlátezás nélkül szaperedó nagy-család, ugyanilyen korlátezások nélkül gyarapodó, vagy legalábbis növekedő gazdaságet tétélez fel saját bázisául. A korkezőgazdasá-

gának elmaradott technikai színvonalát figyelembe véve pedig inkább birtokának növelésére, minsem az adott terület korszerű megművelése általi vagyonának gyarapítására gondolhatott a magyar paraszt.

Ezek a határek azonban már a jobbágykorszakban is túlságosan megmerevedtek ahhoz, hogy a nagycsalád egyre szaporodó közösségének - ilyenformán előre biztosított - megélhetést nyújthattak volna. Ez a körülmény vezetett el a belőle természetesen következő telekaprozódáshoz, majd elnyemeredéshez.

A parasztság egyik része öntudatlanul is vállalta ezt az utat. A paraszti társadalmnak azok a szigetei viszont, amelyeket már valamilyen formában megérintett a kapitalizmus szele, próbáltak kivezető utat keresni a kegyetlen törvényszerűség alól. Pillanatnyilag kézenfekvő megoldásnak kínálkozott a születésszabályozás - még az akkori módszerek mellett is! - hiszen a család létalapja a jobbágytelek nagy állatállomány, is határek közé velt szerítva. Érdekes megfigyelni, hogy elsősorban azeken a vidékeken pusztított az egyke, amelyek:

1. földrajzilag jól körülhatároltak,
2. ahol erős volt a közösségi érzés,
3. nemzetiségi és vallási keveredés nem volt, vagy csak minimális.
4. református etnikumok

A sárközi egyke kialakulásának folyamatában dr. Pataki József két korszakot különböztet meg.

1. 1800 - 1850-ig
2. 1850 - 1930-as évekig

Az első korszakban a mestoha természetföldrajzi körülmények között a telekaprozódástól való félelem teremt meg. Ezt a tendenciát csak erősítik a jobbágyok örökösödését szabályozó jogi rendelkezések. Az 1836-os V. t.c. a jobbágytelek felelősségének határát 1/4 telekben állapította meg, az 1840. VIII. t.c. értelmében pedig mindkét nembeli gyermek egyenlő mértékben örököl.

A második korszak elejére esik a jobbágyfelszabadítás, és ettől kezdve már a velt urbéres jobbágyok saját lábukon kénytelenek megállni. Ezen kívül nagyban hozzájárulhatott az egykezéshez az

Általános Polgári Törvénykönyv és az "ősiségi nyílt parancs" / 1852 / egyik rendelkezése is, aminek értelmében a mezőgazdasági birtok tulajdonosai nem a családok vagy nemzetségek, hanem az egyének lesznek.

Pécsvárad-környékén is a telekaprozódástól való félelem jelenti az indító okot. Földet vásárolni a nagybirtok jelenléte és terjeszkedése miatt az itteni parasztság még kevésbé tudott, mint a Sárközben. Ezért a meglévőti gyekezett védeni, nehogy örökösödés útján többfelé szakadjon. Ezért ez a vidék is " ... mindinkább a nemzetpusztító egyke hirhét hazájává vált." / 30 /

Az előbbieken felsorolt indékek önmagukban is elfogadható magyarázatul szolgálhatnak az egyke-rendszer kialakulásához, de a befolyásoló körülményeket tovább lehetne szaporítani. Pl. ha egyetlen gyermek volt a családban azt nem vitték el katenának. Decsi viszonylatban az 1859-es tűzvészt is ezen szubjektív mozzanatok közé sorolhatjuk. Ekker ugyanis csaknem az egész falu leégett a község házával együtt. A járási főbíró azt az ajánlatot tette a községi előjáróságnak, hogy adják neki le ötre a falu ugarföldjeinek használatát és ő ennek ellenértékeként felépítteti a község házát. A gazdák ráálltak az alkura, mert szegélyték a helyzetüket. "A föld pedig szépen csuszott ki a lábuk alól, csak az tudott beldegulni, aki egykézett." / 31 /

Az árvizmentesítésig a sárközi nép állandó és kemény harcot folytatott a természet ellen. Ebben a küzdelemben bár szellemi és testi frissességét megőrizte, de belefásult. "Ez a bizonyos fajta letargia beleette magát az őslakosság lelkébe." / 32 /

Fásultságából a hirtelen jövő meggazdagodás sem tudta felrázni. Egyébként is "Az őslakosságban él még a jebbágyfelszabadítás előtti és utáni családjára ; az áldatlan viszonyokra való emlékezés, az attól való irtózás, idegenkedés, az újbóli szegénységtől való félelem, párosulva a sokgyermekes bevándorlók nyemeruságos életének visszariasztó példájával, lelkében, gondolatvilágában már az egyke-rendszer alapján állva és a gazdaságban méginkább felismerve az egy-örökös gazdaságpolitikailag kedvezőbb voltát, most még fekezettabban ragaszkodik az egykéhez." / 33 /

Elhatározásában tehát megerősítette az adott korszak a maga hangulatával és az általa kínált lehetőségekkel is.

A jebbágyfelszabadítás után, a kapitalizmusnak a parasztek között is egyre inkább eluralkodó szelleméből következően fekezódott az igény arra, hogy az előbbi szükségmegoldáshoz a továbbiakban is ragasszékjanak. Ennek során sikerült csak, az elmaradott termelési viszonyok között, a kerszerítlen termelési eszközöket újakkal, esetleg jebbakkal felcserélni úgy, hogy a szaporedásában meggátelt család anyagi javait most már nemcsak tartani, hanem a továbbiakban gyarapítani is lehessen. Ezt mutatják a sárközi példák, ahol a lecsapolások következtében, a már ekkor egykézű családok is könnyűszerrel jutottak gazdag szűzföldekhez, a szaporedás azonban, ennek ellenére elmaradt. Ugyanis a sárközi parasztság ekkor már nem csupán fennmaradásának a zálogát látta az egykézben, hanem gazdagedésének, gyarapedésének eszközét is. Ekkor merevedett erkölcsi normává az a szokás, ami néhány évtizeddel ezt megelőzően a szükségből eredt, néhány évtized múlva pedig a "magyar parasztság legmagasabb szintű arisztekráciáját" a pusztulás szélére sodorta.

A hagyomány szerint - de a temetők is erről tanuskednek, - sok "kiskepersőt", meg fiatalasszonyt kivettek ekkor a temetőbe. Ugyanis a terhesség művi megszakítását nem engedélyezték, de az asszonyok már szűgyelték volna világra hozni gyermekeiket. Ezért a kor elmaradott művelődési viszonyai között - saját maguk, vagy más falusi asszony beavatkozása révén - sokszor az életük is ráment.

Majd minden háznak az udvarán volt ugynevezett "ördögszakáll",^X aminek a gyökerét használták fel a terhesség megszakításához. Akinek szüksége volt rá, "... megáztatta vízbe, kötött rá madzagot és feltette a testébe. Ez olyan mérég volt, hogy amikor feltette a testébe, akkor pár nap múlva megjött a tisztulása, még ha állapotos volt is. Megmesták, de volt aki nem fertőtlenítette és befertőzött." / 34 /

Használatát a nagyanya megismertette az unekájával, és így egyik nemzedék átadta a másiknak. Az is gyakran előfordult, hogy olyan ismerős asszony beavatkozását kérték, aki már bizonyos jártasságra tett szert ezen a területen.

X- Helleborus odoratus, illatos hunyor

"Angyalcsinálásnak" nevezték és több asszony foglalkozott vele. Általában a szegényebbek közül / napszámos családból, kisparasztek közül / kerültek ki ezek a falusi halálmadarak. Volt olyan, aki még hathónapos gyereket is "elcsinált". Jól megfizették a segítségüket, mert egy-egy beavatkozást 1 - 5 mássa búzával, 4e -5e liter berral stb. honoráltak. Sokszor kerültek csendőrkézsre, sőt le is zárták őket néhány évre, de ilyenkor más asszony folytatta a jól jövedelmező mesterséget. Munkájuk eredményét jelzik a temetőben álló drága sírkövek, amelyek monumentalitása méltó kifejezése lehetett az egyetlen lányát is elvesztő gyászoló család fájdalmának.

Nem lennének azonban igazságosak, ha a történekekért csak őket kárthatnánk. Hiszen ezek az asszonyok végrehajtották mindazt amire meg volt az igény társadalmi mértékben.

Íde vezetett tehát az a gyakorlat amit a "szükség", a természettel és a társadalommal való dacolás teremtett meg és amiről a megváltozott körülmények között is sokan úgy nyilatkoztak, "Nem hoznék a világra többet, inkább megdöglenék."

A kezdetben több oldalról körülhatárolt kényszerűség nem egészen egy évszázad alatt gyilkos morállá alakult és s z e k á s -t teremtett. Ez alól nem igen tudta kivenni magát a társadalom kisebb közösségeivel, a családokba beépülni akaró egyes ember.

Ha pl. "Az asszony meny volt a háznál, akkor az urak) is követelhetette, hogy néhezze a világra agyerekeit. Inkább még azt állította, hogy nem is őtőle van, az asszonyt ez még jobban elkeserítette, és így adta rá magát. Nagyon sok esetben meghalt. Sok családban féltékenykedésre is adott alkalmat, mert a férj erőszakoskedett a feleség meg félt." / 35 / Előfordult, hogy a férj megértésével az anyja, vagyis a menyecske anyósa helyezkedett szembe, és az ő akarata érvényesült. "Csak nem gendelel, hogy minden évben fiaszol egyet, ő köll csinálni!"

Ha pedig a praktika ellenére az első gyermek mégis megszületett, az még nem volt baj, sőt ha fiu lett, még örültek is neki. "Akinak fia született, az egy hétig mulatott örömebe."

A tapasztalat azt muatta, hogy a fiunak örültek jobban, és ezt szállóigébe is foglalták:

"Fiugyerek születik, öröm, gyönyörűség,
ha lány születik, bánat, keserűség."

Ha fiatalokról volt szó, nem is használták a "fiu" terminológiát, hanem "gyerek"-ről beszéltek, és ezt kizárólag fiura értették. Ezzel is kifejezésbe juttatták hogy a társadalmukban a fiu számított csak igazán gyermeknek, hiszen munkaképesebb is volt, meg "a nevelése sem volt olyan problematikus mint a lányé. Nem hárult annyi felelősség a szülőkre. Ha a lány félrelépett, akkor azt mondták: mert így nevelték. Tehát a szülőt szólták meg érte." Jobban örültek a fiunak azért is, mert vele a név fennmaradt. Több olyan gazdag családról tudnak az idősebbek, ahol két lány volt, ezért a harmadikat már nem merték megkeckáztatni és a család kihalt.

Az adatközlők többségének véleménye szerint azonban "csak az volt a lényeg, hogy egy legyen." Ezt az egyet aztán, mindegy hogy fiu volt vagy lány, agyenkényeztették, semmitsem tagadtak meg tőle. Ilyen értelemben igaz tehát, hogy az egyke "központi helyet" élvezett a családban - a Zengőalján is! - Hiszen neki volt szánva a vagyon és ő volt a család folytonosságának egyetlen záloga. Óvták is mindentől. Sokszor "még a napra se eresztették ki szívesen."

Azek az érvelések viszont, amelyek - az öltöztetésből kiindulva - csak a lánynak tulajdonitanak ilyen központi helyet a családon belül, tapasztalataim szerint, nem felelnek meg a valóságnak. Hiszen a szólás is azt tartotta, hogy - ha lány születik bánat, keserűség."

Az igaz, hogy ezeket a lányokat az "előnyösebb" kiházasításuk érdekében igyekeztek minél drágábban öltöztetni, ezzel gazdagságukat is ki akarták mutatni, nehegy lányuk pártában maradjon. Ennek az elkerülését szolgáltatta a cifrálkedés ami még tovább fekeződött akkor, ha pl. a lánynak valamilyen testi fogyatéksága volt, vagy ha már esetleg öreglánynak számított.

Az ilyen lány, ha végigment az utcán ebben a "legpompásabb viselet"-ben, amelyet a "nagy mód, az öltöztetésben való pámpakedvelés hozott létre / 36 /, egész vagyon volt rajta. A századforduló után nem egy család külföldről hozatta a szeknyának való legdrágább selymeket, bársonyokat. Ezért lehetett a "sárközi baba" cégére a családjának.

A fiuk öltöztetése már sokkal szelidabb és mértéktartóbb volt.

Ez persze kerántsem valamiféle félreszerítetttség, vagy a lányok javára történő mellőzés külső megjelenítője volt.

Ezeket a gyerekeket is a család az iskola és a közösség, a játszótársakkal való érintkezés alakította, nevelte.

A családon belüli nevelésük elsősrban az anyjukra tartozott, de kisgyermek keruktól kezdve nagyon sokat voltak a nagyanyjuk, vagy a család legöregebb asszonyának / dédanya / a felügyelete alatt is.

Mr A fiatalasszonynek dolgozni kellett és nem nagyon volt ideje a kicsivel foglalkoznia. Ha pl. a család elment a határba akkor is az öregasszony / szülíke / maradt etthen a gyerekekkel. Ő altatta, etette, meg vigyázott rá öregségének nagy szeretetével és gondosságával.

A következő altatódal szövegét sikerült lejegyezmem Decsen, amelyet a szájhagyomány őrizett meg:

Bubika baranya. Hel a váres kapuja?

Imitt, amett, várban, papek udvarában

Sót az anyjának, tejet a fiának,

Furkósbetet a kezébe, nagykést a hátába.

Bubika böcike. Hel a váres kötele?

Imitt, amett várban papek udvarában.

Aluggyá kedvesöm, kedves, ékös kisleányem!

kedves, ékös kisleányem! / 37 /

A járai tudó gyermekek elé már az egész család állit erkölcsi követelményeket amelyek lényegét a következő felszólításokban fogalmazták meg: "ne csinálj rosszati!", "légy jó!", "ne lepji!", "ne hazudji!". Ha a gyermek természeténél fogva, mégis hajlandóságot mutatott ennek megszegésére, akkor az apjával fenyegették. Ennek következtében kisgyermek kora óta az apja iránti szeretete és tisztelete mellé, valamiféle rettegés is járult, amit csak felnőtt kerában tudott levetkőzni.

Az iskola, mint nevelési tényező, ebben a kerban még kisebb hatásokkal rendelkezett. A morális követelményeket változatlanul a család állította a gyerek előtt), amelyeket az iskolában is megköveteltek tőle.

A harmadik tényező, amely emberi fejlődésükben, jellemük formálódásában éreztette hatását, a hasonló keru barátok közössége volt. Ez különösen érvényes a sárközi falvak fiatalságára, ahol mint láttuk, a 18-20 éves fiúk is a szállásokon nagyapjuk mellett őrizték az állatekat és élvezték életük legszabadabb és legbékésebb szakaszát. A baráti kapcsolatok melyeket legtöbbször egy életen keresztül tartottak, már itt kialakultak. Együtt jártak be a faluba hetente két-három alkalommal és közösen mentek el a szomszéd községekbe is szórakozni, udvarolni.

A lányok - de Pécsvarad-környékén a fiúk is - a faluban nevelődtek. Rendszeres találkezési és szórakozási lehetőségeik a játszók, a bandázás, a Sárközben a szőlő^oőrzés, télen pedig a fenyő voltak.

Alkalmazottak helye a családban: Pécsvarad-környékén általában csak a betelepült gazdag svábok fogadtak egész télre cselédet. A magyarok, ha maguk nem győztek rá, napszámosokkal műveltették földjeiket, az állatek őrzésére pedig - ha a szükség megkívánta - a közeli Himesházáról jöttek német gyerekek, akik eközben a magyar nyelvet is tanulták.

Az alkalmazottak ennél jelentősebb szerepet tölthettek be a sárközi parasztgazdaságokban., ahol a Huna-védgát megépítése utáni években megnőtt a munkaerő szükséglet. Tudniillik a gazdaságok területe máról holnapra megnövekedett, a munkaképes családtagok száma viszont maradt a régi, ill. az előregedés és az egykezés következtében még tovább csökkent.

Ez a körülmény erős szívó hatást gyakorolt a környék - különösen a Duna-Tisza-köze Sárközzel határos peremén élő - agrárpreletáriátusára, és körülbelül 1870-es évektől számítva eddig nem tapasztalt méretű bevándorlási hullám árasztotta el a Sárközt.

Ezek a bevándorlók /"gyütt-mönt"/-ek/, akik többnyire szegény katolikusek voltak, inkább a szállásokon kaptak helyet, de egy részük, a falvakban telepedett le. Az utóbbiak földet is kaptak / Decsen 2400 öf "zsöllérpáskomet" / 38 /

3 évig kellett a faluban tartózkodniuk ahhoz hogy ezt megkapják, A gyakorlat azt mutatatta, hogy a többség ott maradt, és ezt a 3 évet napszámosként töltötte le.

Ez a kis terület persze nem volt elég ahhoz, hogy önálló gazdál-

kedást folytassanak és családjukat el tudják tartani. El kellett szegődniök a helyi parasztgazdaságokba, ahol egyébként is nagy szükség volt a munkaerejükre. Ha jól dolgoztak, akkor a természetbeni fizetés mellett - a legtöbb helyen - meg is becsülték őket. Volt olyan, aki 6-8 éven keresztül ugyanannál a gazdánál dolgozhatott, mert szerették a munkáját. "Szóga" volt a neve, és ha nem is volt a családnak vérszerinti tagja, beletartozott a háznép fogalmába. Általában az volt a szokás, hogy együtt élt, dolgozott, evett a család tagjaival. Neki is az asztalnál terítették, de az is előfordult, hogy kimérték neki az ételt, vagy vágtak neki kenyeret. Ha nem tudta megenni, akkor elvitte magával a zsebében. Hogyha lakodalemban az egész háznépet hívják, akkor ez a családre is vonatkozott, de neki nem kellett külön ajándékot vinnie.

Előfordult, hogy jól dolgozó, szorgalmas, becsületes "szóga" be is nősült abba a családba ahol alkalmazták. /Esetleg másikba /
/is/ Ez általában akkor történt meg a vallási, nemzetiségi és gazdasági különbségeket mereven szem előtt tartó gazdasági társadalomban, ha az eladó lánynak valamilyen testi fogyatéka volt, vagy már vénlány lévén, mások nem akarták elvenni. A házasságkötés azonban sok esetben nem változtatott a családon belüli helyzetén. A szülők mindig is éreztették vele, hogy csak azért adták neki a lányukat, mert az másnak nem kellett, és hogy ő csak vő a családban, akinek semmilye sincs. Csaknem "szóga" -ként kezelték ezután is, akinek a gazdaságban semmi beleszólást nem engedtek, csupán a munkaerejére - a lány fiúsítása esetén még a nevére sem - tartottak számít. A vőnek ilyesmikkel számolnia kellett. Népdal is járta azekben az időkben, amelyben a szegény vő keserű sersát énekelte meg az ismeretlen szerző:

Édesanyám is volt nékem,
Keservesen nevelt engem,
Éjszaka fent, nappal mesett,
Jajj, de keservesen tartott.

Édesanyám édes teje,
Keserű, a más kenyere,
Keserű is savanyó is,
Néha ~~panaszos~~ néha panaszos is.

Ilyen élet keserűség,
A feleség is ellenség.
Ellenségin többet vannak,
Vélem mind egy házban laknak. / 39 /

Persze nem csak bevándorolt mehettek el vőnek, de a vele való bánásmódon, ez nem sokat változtatott. A hagyomány szerint helyenként " még a szógánál is rosszabb sorsuk volt."

Az örökbe fogadott helye a családban: Mindkét vizsgált területen öregeket vagy gyerekeket szektak örökbe fogadni.

Magányos öreget általában azért, hogy vagyont hozzen a házhoz. Ennek ellenértékeként az illető család vállalták eltartását és ha megbetegedett, gondozását is. Az öreg csak a hasznélvezetet hirtetta meg magának, amíg halála után szintén a "fogadó"-ra szállt.

A gazdagabbak inkább csak reket fogadtak örökbe, amivel azt is elérték, hogy a családi birtek együtt maradt. Voltak persze ez alól kivételek is, amikor a jószemszédi viszony további javítása kedvéért, vagy mások, hogy menynek adott lányuk sorsán segítsenek, új családjából fogadtak el egy szerencsétlen öreget.

Gyermektelen családok fiatal gyerekeket szektak örökbe fogadni. /Reket árvát, vagy sekgyermekes falubeli családból./ Ha gazdag volt a család, és a fiu otthon maradt náluk, akkor iratni is szektak rá földet. Szegényebbek inkább csak tanították valamire.

Helyzetük a családon belül olyan volt, mint bármelyik alkalmazotté. Megbecsülésük szinte rendszerint munkaképességükkel függött össze.

2/ A család kapcsolata a szűkebb és tágabb
közösséggel

A / Társas Összejövetelek

Ebben a viszonylatban szűkebb közösségen értendő az egyes falvak társadalmán belül az a kisebb csoport, amelynek tagjait rekeni kapcsolatok fűzték egymáshoz, vagy településüknél fogva / szomszédok / egymás segítségére voltak utalva.

A gazdálkodás évenként, sőt évszakonként megismétlődő rendjében több ilyen nagy munkaalkalom volt, amikor a reken és szomszéd családok összesegítettek. Ezek a társas Összejövetelek, vagy k a l á k á -k, általában két részből álltak: az érdemi munka elvégzése után következett az áldomás, esetleg táncal egybekötött mulatás is, amit az elvégzés öröme, megünneplésére tartottak. Négy olyan munkafolyamat volt, amit ezen a vidéken mindig kalákában végeztek. Ezek voltak: tavasszal a szőlőmetszés, nyár elején a szénakaszálás, június-júliusban a nyentatás és ősszel a szüret.

A felszereltaken kívül általában társasmunkában végeztek még az aratást, takarodást, házépítést, nagymesást és jégherdást. Jellegénél fogva ide sorolhatjuk a disznóvágást is, amit mindig disznóter követett, de ehhez csak a legszűkebb rekenság segítségét kérték.

A disznóvágást követő terra esetleg meghívták a község vezetőit is. Ilyenkor a háziasszony a felszolgálással volt elfoglalva és emiatt nem szekett leülni az asztalhoz sem. És ha éppen tizenhárom vendég volt, akkor egynék félre kellett ülnie az asztaltól, mert azt tartották, hogy a 13-as szám szerencsétlenséget hoz és egy meghal közülük.

Tehát a szőlőmetszés már szakértelmet követelt. Ide tehát csak olyan gazdákat hívtak a rekenságból, ill. a szomszédok közül családjukkal együtt, akik maguk is foglalkoztak szőlőműveléssel.

A szénakaszalásról azt tartották, Decsen, hogy: "A szép kaszálás

az, ha 20-an vannak is egy részben, de a kaszák egyszerre emelkednek, egyszerre vágják és a testek is egyszerre hajlanak meg." / 40 / Ekker alkalem nyillett a virtuskedásra is. Az ügyesebbek vagy erősebbek igyekeztek elkerülni az előttük haladót és rávágta a rendet úgy, hogy a kaszája elakadt. Ez ugyan mulatságos megszügyenítésnek számített, de előfordult, hogy terzsalekedást váltott ki. Ilyenkor helyet cseréltek és a sor végén már igyekeztek más csepertesítésbe beállni. Ha napszámások között történt ályesmi, akkor általában veszőkedés lett belőle. Munka közben türtőztették magukat, de vasránap a kecsmában törlesztették az adósságot."

A szénakaszálást, de méginkább a szénaherdást - amire akkor került sor, ha megszáradt a fű - áldomás követett.

Aratni inkább csak a rekenek jártak össze, de a takarodásnál és a nyematatásnál már a szemszédok is ott voltak. / Munkaszervezés c. fejezet /

Kezdetben a cséplést is kalákában végezték, de hamarosan napszámásokat fogadtak rá.

"A régi sárközi szüret - félig munka, félig ünnepe volt, ahogy mondani szokták." / 41 / Ez a megállapítás érvényes Pécsvarad környékére is. A szűkebb közösség tagjai ilyenkor valamennyien összesegitettek, de szívesen látott vendégek voltak a lánybandák, sőt a teljesen idegenek is. Mivel az egész szüret mulatság volt, ezért nem rendeztek utána külön áldomást, hanem néhány hónappal később ismét összejöttek - de már csak a férfiak! - hogy megkóstolják az új bért.

Évente három-négy alkalemmal volt nagymosás, ami különösen az asszonyok erejét vette igénybe. A lugzó-val kezdődött, majd másnap kimentek a közeli kanálisba és mesószéken sulykelták a kilugozott ruhát. Amíg az asszonyok mostak, addig az emberek a levakra vigyáztak, vagy /nyáren/ fürödtek.

A téli mosástól érthetően féltek. Mondták is, hogy "a nyári sütéstől, téli mosástól mentse meg uram minket!" Pedig ilyenre is volt példa. Ilyenkor "jégről mostak". Fölvágták a jeget és a mesószékekkel körülállták a léket. Lábukát, hogy ne fázzen, szalmá-

val bélelt facipőbe ugynevezett klumpába dugták., a kezüket pedig amikor már meggéberedett a jeges viztől, meleg vízbe nyenkedték.

Ugyanis egy férfinak az volt a dolga, hogy amíg az asszenyek sulykelták, addig ő a parton vizet melegített katlanban. A meleg vizet fakánnaáberdta az asszenyek mellé.

Az elvégzett munka örömére mesóáldomást tartottak. Aznap este együtt vacseráltak meg a gazda házánál. A résztvevő reken-, koma- vagy szemszédasszenyek. A férfiak pedig elmentek értük, hogy hazakisérjék őket, és ilyenkor peharazgattak kicsit.

"Jégáldomást" akkor tartottak, amikor a jégvermet teleherdták.

A felszerált nagyobb munkaakciók mellett társas összejövetelek voltak a szűkebb közösség számára a névnapok is. Híresebbek : István, János, Éva, András-nap. Azek a rekenek, kenák, szemszédok, akik munkaidőben egymásra voltak utalva, most együtt szórakeztak sekszer reggelig. Ilyenkor a cigánybandák is serra adták egymásnak a kilincset és a kedvesebb cigány ett is maradt a társaság szórakeztatására.

A tágabb közösségben a faluközösség tagjai, ill. a más falvakban élő távolabbi rekenek szerelhatók, akikkel templomban, lakodalmakban, temetéseken, vagy csak vásáreken találkoztak össze. Ilyenkor "erőt, egészséget" vagy "áldást, békeséget" köszöntek. Általában a napszaknak, vagy alkalmnak megfelelően köszöntötték egymást.

Reggel pl. "Pálinkás jóröggét kíványek!", vagy "Egészségére kíványen az éccakai nyugedalmat!" Viszenszás: "Hasenló jókat kívának kigyelnetöknök is!"

Napközben: "Adjon isten!", "Beszölgetnek, beszölgetnek?", "Hová mén?" stb

Aratásker: "Meleg van ugyé"

Kapálásker: "Gazes-e?"

A megszólításokban a kerkülönbség mellett a községi vagy egyházi poziciók is kifejezésre jutottak.

A tisztségviselőket "biró urna" -nak, "tisztelendő uran" -nak, stb tisztelték. A presbiterek egymást "embörtárs" -nak, feleségeik pedig

"asszenytárs"-nak szólitették.

A tágabb közösség társas összejövetelei abban különböztek az előbbiektől, hogy az ezeken résztvevő társaság sokkal heterogénebb volt, másrészt pedig legtöbbször csak a szórakezást szelgálták.

Ilyenek voltak a farsang végén rendezett c i t e r a b á l e k, amelyeket az 1890-es évekig házaknál tartottak, azután pedig kecsmában. Vasárnap a leányok-legények, hétfőn, a fiatal házasságok, kedden az öregek báljára, az ugynevezett csenka csütörtökön pedig cigánybálra /és ezen a cigányok bögötemetésére/ került sor.

Kurátfervélasztás ker k u r á t e r b á l -t tartottak. Ide az új kurátfér meg a felesége hívegatta meg a rekeneket és a gyülekezet vezetőit, mert ezt a mulatságot ők adták. Jelen volt a pap is feleségestől, de ők éjféli körül el szektak menni. A régi kurátférnél terítettek ebédre, az ujnál pedig vacserára. A harangozó vitte át az új kurátférhez az új pénzesládát amibe az egyházi iratekat őrizték.

A s z ü r e t i b á l í s felvenulás ezen a vidéken is csak a századferduló környékén hemesedett meg. A legények csőszlegénynek a leányok csőszleánynak öltöztek, az erre a célra készült stilizált "magyar ruhá"-ba. A felvenulást este bál követte.

A gyerekek és ifjak társas összejövetelük, megkapóan eredeti hangulatuknál fogva, külön színt jelentettek az itteni népszekások amugy is változatos válágában. Rendszeres szórakozási lehetőségük a j á t s z ó volt, ahol vasárnap délutánenként - amikor kijöttek a templomból - összegyült a falu apraja-nagyja. Kezdetben a falvak legforgalmasabb és legtágasabb részein a keresztuten tartották, ahol a legfiatalabbaktól a legöregebbekig minden keresztály képviselve volt. Az idősebbek azért mentek ki, hogy gyönyörködjenek a fiatalokban de kivitték a karen ülő unekáikat is.

A lányok énekeltek és erre jellegzetes körtáncot jártak. Ez volt a l é p ő . Dalaik, nótáik szövegét maguk állitották össze ugyanarra a dallamra. Ezért jellemző volt rájuk az erős szubjektivitás és nagy volt az aktualitásuk. A tetszetősebbeket a többiek

is megtanulták és a következő alkalomra újabb szakaszokat költöttek hozzájuk.

Igy aztán egy dallamra több száz versszakot is ismertek, amelyekben szerelmeiket, csalódásaikat, örömeiket, bánatukat fogalmazták meg. Alkalom volt ez arra is, hogy a nagy nyilvánosság előtt "kiénekeljék" haragosaikat. Pl.

Haragszik énrám a szeretóm anyja,
Hogy énhezám jár az a nyalka fia,
Ha haragszik, én arru nem töhetök,
Hezzám jár a fia én meg szeretóm.

Verd meg Isten azt az édsanyát,
Ki fiának maga választ leányt.
Válasszon a szőke fia maga,
Mer az hál vele, nem az édsanyja.

"Ezt Bártai Judi maga kompilálta, kiénekelte vele Ledneczki István-mét, aki ezentul méginkább nem engedte, hogy fia Bártai Judi után járjon. Csak titekban találkezhattak, de nem vehette feleségül." /42/

A játszóm kezdetben csak keresztályenként alkettak külön köröket a fiatalok, de később - amikor a keresztut helyett már a kecsmák udvarában gyűltek össze - a társadalmi helyzet, vagyoni szempontok is meghatározták egy-egy társaság összetételét. Ez az alkülönülés, a vizsgált falvak közül, különösen Decsen volt megfigyelhető, ahol a szegényebbek kecsmái a faluk peremén helyezkedtek el (Perity-kecsma, Móric-kecsma/, a gazdagok pedig a népdalból is ismeretes "nagy-kecsma" udavarába jártak, ami a falu közepén volt.

Sej a decsi nagykecsmába szól a muzsika,
Ha arra jársz kisangyalom gyere be oda! stb

A szegények játszói közül a félig bádog-, félig nádfedelű, kis elvadult Móric-kecsma volt a leghíresebb. Külön nevezetességeként emlegetik, hogy itt folyt ki a legtöbb vér, itt volt a legtöbb verkedés.

Télen a fiatalság beszerült az ivó valamelyik helyiségébe, ahova már csak a legények jártak mulatni.

A lányok téli szórakozásai közül a b a n d á z á s és a f e n ó - b a

járás érdemel említést. Bandázni a fiuk is szerettek. Többnyire az egyszerre komfirmált, azonos keru csoport alkott egy bandát. A hagyományörzők visszaemlékezései szerint "általában csak a refermátuseknál volt, itt is inkább a gazdagoknál." Vasárnap délután játszó után a lányok végig sétáltak a falun és a társaság valamelyik tagjánál telepedtek le. Minden alkalommal más háznál állapodott meg a lánybanda, ahol kezdődő beszélgetésüket hamarosan megzavarta. A legények érkezése. És most folytatódott - valamivel szűkebb keretek között, az "egyivásnak" összeszokottabb társaságában - a játszón abbahagyott éneklés, tánc és udvarlás. A pártában maradt vénlányok nem szívesen vettek részt ilyen alkalmakon, mert szégyelték magukat. Hétvégén délutánenként, esténként, külön bandáztak a fiuk és a lányok. A fiubandáknak volt vezetője / egy-egy tekintélyesebb, vagy módesabb gazdafiu/, a lányoknak nem. Ez a szórakezés csak a századforduló körül kezdődött de néhány évtized múlva más társasjátékkal együtt /melyek elsősorban városi hatásra terjedtek el/ kiszorítja a játszót.

Másik téli szórakezési lehetőségnek számított a f e n ó-ba járás. Ez nem mutat helyi sajátosságokat. Ugy mint az ország más részein is, itt az elvégzendő munka csak alkalmul szolgált a fiataloknak ahhoz, hogy találkozhassanak, és őszinte érzéseiket viszonylag szabadjára engedjék.

A tágabb közösség nevezetesebb társas összejövetelei voltak még a Sárközben a szőlőpászterkedés, a Zengőalján pedig a Lukács-napi vásár.

A s z ő l ő p á s z t e r k e d é s régi hagyományokra tekint vissza a Sárközben. Már 1938-ban Garay János is ír róla. Gazdasági alapjai még a régi vizivilágban keresendő, amikor "hatalmas madár-tömegek keltek utra az érésben lévő szőlőt megdézsmálni, ilyenkor a fiatalság segített a csőszöknek szőlőt őrizni, madarat hessegetni." / 43 /

Amikor megkezdődött a szőlőérés, a lányok vasárnap délután csoportokba verődtek és élelemmel megrakódva kimentek a szőlőhegyre, ahonnan csak 5-6 hét múlva tértek vissza a falvakba.

Napközben a szőlők között belyengtak, énekeltek, kurjengattak, este pedig valamelyiküknél /minden este máshel/ "hálótanyát" rendeztek be maguknak. Szombat délutánként megérkeztek a legények is, akik élelmet hoztak nekik. Már a hegy alatt szétváltak és ők is csepertekben verődve indultak el a kiválasztott hálótanya felé. Velt olyan legény, amelyik több bandát is meglátogatott. A lányok frissen sült pereccel várták őket, és kezdetét vette a közös szórakezés a szőlő között vagy a tanya "pórag"-ján. Ha saját perecükből is engedtek törni valamelyik fiúnak, akkor az már megkülönböztetésnek számított.

Amikor sötétedett, tüzet raktak és azt ülték körül, vagy bementek a tanyaiba és ott különféle társasjátékokat játszottak lefekvésig. Ilyenek voltak: a szembekötösdi, a "kutba estem" játéknál annyi csóket kellett adni a játékosnak, ahány méter mély velt a kut. /Ha valakinek már velt kemely szeretője, attól "dupla csóket" kapott./

Az ajtónyitócskát a gazdalanynak kellett megkezdeni. Kiment a tanyaiból és visszajövet egy csemó virágnevet tudott meg a birótól /játékvezetőtől/ a legények nevei helyett. Közülük kellett választania egyet, akit meg kellett csókelnia. Most a választott legény ment ki és így folytatódott tovább a játék.

A "fölverik a tótek pincéjét" már durvábbnak számított és a századforduló után nem nagyon játszották.

Amikor a játékban beleuntak és az idő is eljárt, akkor lefekvéshez készülődtek "mars gyerekek a kádba!" - mondták az idősebb legények és ez parancsnak számított. Ilyenkor a fiatalabbak otthagyták őket és felkeresték a kisebb lányok hálókamráját.

Éjszakára a présházba szalmát vittek be, ezt leterítették tiszta penyvével és erre feküdtek le a fiúk, lányok egymás mellé. A fejük alatt vánkes velt, pekróccal takaróztak, lepedőt nem használtak. A lányok nagyon fel voltak öltözve, és a lámpát nem lehetett eleltani. Előfordult, hogy a legények virtuskedásból lecsapták fekössal, de ilyenkor kizavarta őket az öreg. Ugyanis velt velük egy öregebb asszony vagy ember, aki vigyázott a rendre.

A kiválasztott szeretők - különösen ha a szülők sem ellenesték a kapcsolatot -, mindig együtt aludtak, félrevenulva a szobában. Az idősebb lányok tanyáját csak öreglegények látogathatták, mert a fiatalokat be sem engedték. Az öreglegényeket viszont mindegyik banda szívesen látta. Ezek sosem mentek el percc nélkül.

Tanyák a decsi hegyen
/ 1971 /

Megtörtént, hogy a szomszéd falu legényei is megjelentek a hálótanyáknál, de ebből mindig verekedés lett.

A századforduló után a nagyobb gazdák már nem nagyon engedték el lányukat bundázni, mert "megszólták érte a falubeliek." Az ilyen gazdag lánynak már általában volt is a szülők által kijelölt ugynevezett "hajró szarató"-je. Arra is volt példa, hogy az ilyen otthagya a bandát, mert - a játékszabályok szerint - neki is részt kellett volna vennie az ajtónyitócskában.

Vasárnap, amíg a lányok szőlőt őriztek, addig a legények mulatva jártak egyik tanyától a másikig, vagy a lányokat kergették. Este még együtt voltak, de hétfőn hajnalban a legények elmentek hazára.

A szőlőpászterkedés évszázados hagyományát az 1990-es évek után elhagyták a sárközi lányok. Nagy része van ebben a filoxéra századforduló körüli pusztításának, de a hatóságok tiltó intézkedéseinek is. T.i. a hálótanyázás idővel afféle konkubinátussá /próbaházassággá/ fajult, hiába volt jelen egy-két idősebb rekken. Minden szigor és elővigyázat ellenére is előfordult, hogy némelyik lány teherbe esett. "Könnyebb egy szék behát megőrizni mint egy asszonyt vagy lányt." / 44 / mondták az idősebbek"

Az utolsó szőlőpászter 1916-ban Széll András volt a decsi heggyen. A bandák akkor már nem jártak, csak két lány ment ki szőlőt őrizni.

A szőlőpászterkedés és a hálótanya emlékét őrizi néhány szép sárközi népdal.

Lezartták már a tiszta busát,
Szántogatják annak a tarlóját.
A csürök is már megszólalódtak,
A lányok szőlőpászterkednek.
A műnyecskék meg otthon buslakodnak.

Megfujem a furulyám sejt a Széked szélén,
Halled-e azt kedvesem a hálótanyád végén?
Hallen bizony édesem, de nem tühettek róla,
Szép hivegató szavadra nem műhetők oda.

A L u k á c s n a p i v á s á r -on - bár megrendezése sajátesan

a Zengőaljához kapcsolódott - részt vettek, sőt állandó vendégnek számítottak a falvak református családjai is.

A lukácsi vásár, a környék egyivásu, hasonló gondolkodásu és legtöbbször még gazdasági helyzetükben is egymáshoz közel álló református magyarjai számára teremtett találkozási lehetőséget egymással és a velük azonos kulturájú sárköziekkel. Ilyen közös vonások alapján hozzájuk kell még számítani a földrajzilag kicsit távolabb eső - németajku vagy legalább is katholikus vallásu környezetben lévő - olyan szigeteket is, mint Váralja és Belvárd. A reformátusok "bucsuja" vált ez, amit leány-vásárnak is mondtak.

Október 15-én, vagy az azt követő első vasárnap, kezdődött Várkenyben, hétfőn Pécsváradon folytatódott, majd kedden de volt, hogy szerdán fejezték be ismét Várkenyben.

A legszebb ruhájukba öltözött lányok és legények vidám, csepertjait kísérte végig a falun. Énekeltek, táncoltak, egymással ismerkedtek. Az ismeretségből persze csak a református magyarok között lehetett házasság.

Az itteniek sokszor kisebb lakodalemmal felérő vendégséget csaptak, amelyre meghívták a szomszéd községekben lakó rokonaikat, ismerőseiket. Erre az alkalmra disznót, libát, tyúkot vágtak. Pecsényét meg gesztenyét sütöttek.

A vásáron persze megjelentek - a hívott vendégeken kívül - az eladni vagy vásárolni akaró német, vagy zsidó kereskedők, sőt még elaszék is jöttek.

A Lukács-napi vásár ennek a hasonló kulturájú és életfelfogásu tágabb közösségnek a különös szokása, sajátos alkalma volt, ami az összetartozás érzését feltétlen erősítette.

A k e n d e r g á z e l á s viszonyla könnyű munkája a fönőhez hasonló játékos szórakozási lehetőségnek számított.

Őszi délutánokon a lányok így puhították a kendert. Tekintve, hogy összehajtogatásnak számított, a banda minden tagjához elmentek házról-házra.

A legények es szívesen látogatták esténként, munka után, ezeket az énekszótól hangos házakat. Megérkezésük után a lányok abba hagyták a gázolást és valamennyien bevonultak a házba, ahol játékkal fejezték be a napot.

B/ Házassági kapcsolatok

Bármelyik családnak a tágabb közösséggel kiépült kapcsolatai /barát, pajtás, koma, közösségi és egyházi pozíciók, stb/ közül legerősebbek és legjelentősebbek a házassági kapcsolatok voltak. Ezeken keresztül - legtöbbször esetben - teljesen idegen családok között teremtődött meg életre szóló kötelék. Kétféleképpen jöhettek létre:

a/ irányítottan

b/ kevésbé irányítottan vagy spontán

Az irányítottan létrejött házasságok száma - sárközi viszonylatban - a XIX. sz. második fele óta növekedett meg hirtelen. Ekkor vált ez az etnikum egyre inkább endogámmá.

A négy sárközi község /Ücsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék/ öslakossága ezután már fekezettabban terelte fiataljainak érdeklődését egymás felé. Sőt még közöttük is észrevehető bizonyos törvényszerűség.

A házasságok egy részét megvizsgálva az derül ki, hogy a decsiek leggyakrabban Nyékről hoztak feleséget maguknak, és decsi lány is - a négy község közül - leginkább Nyékre ment felváltóul.

Ennek okát az esetlegesen meglévő szubjektív tényezők /mint szimpátia/ mellett abban látom, hogy lakóik hasonló vagyoni helyzetűek voltak és szokásaikban, gondolkodásmódjukban is többnyire megegyeztek. Az adatközlők szerint:

"A nyékiekkel jobban szimpatizáltak a decsiek. Az ücsényiek látták a decsi főlényt és nem szerettek a decsiekkel érintkezni." / 45 /

Viszont bármennyire is zárt volt ez a házasedási rend a Sárközben, mégsem jelentett lokális endogámiát, mert viszonylag nagy volt a Zengőalja fiataljaival kötött házasságok száma is.

Arra a kérdésre hogy heva házassították ki leginkább lányukat, Pécsváradon is elsőserben a sárközi falvakat szerelték fel.

A házasságkötéseket mind a két területen a szülők, ill. a nagyszülők "hozták tető alá", a fiataloknak nem nagyon volt beleszólásuk.

A párválasztásnál döntő szempontok voltak:

1. a nemzetiség /"a fajtság"/
2. a vallás

3. a vagyenesság kérdése

Fajiságen nemzetiségi hevatartozást értettek. Tekintve, hogy a Sárköz a századfordulóig meg tudta őrizni viszonylagos zárt-ságát, ennek elsőserban a Zengőalján velt jelentősége. A letelepített katholikus németajkuak és a református őslakosság keveredésére azonban - nyilván a szigeru elkülönülés miatt - itt sincs példa. Egyfermán nagy figyelmet szenteltek mind a két vidéken a másedik szempentnak is. Pl. az 1890-es években a Sárközben bevándorolt néhány katholikus család gyermekét még akkor sem fogadták be saját családjukba az őslakosok, ha gazdag velt. Ha csak el lehetett kerülni "pápista" fiuhoz nem adták lányukat vagy ferditva. Ennek ellenére a nagyfeku bevándorlás következtében, az 1880-as évektől kezdődően sor került néhány vegyesházasságra is.

Pl. Decsen

1880-1900: 42 vegyesházasság velt. Ebből

25-nél a menyasszony
17-nél a vőlegény } velt katholikus

1901-1910: 25 vegyesházasság velt. Ebből

15-nél a menyasszony
10-nél a vőlegény } velt katholikus

/ 46 /

Nagyon lényeges szempent velt a vagyenesság fekánek a kérdése is. A "guba-gubával, suba-subával" közmendás nagyon szigeruan érvényesült.

Ezen kívül természetesen az sem közömbös, hogy a választett munkabíró, egészséges ember velt-e, vagy sem.

A feati szempentek alapján "egy jól nevelt háznál, már gyerekkerukban összeberenálták a gyerekeket."

Nyilvánvaló, hogy ez a határozott célzatosság a vagyenessedés útemének felgyersítása mellett védekezést is szelgált a behatoló ismeretlen, idegen kulturával szemben.

Nem velt ritka eset a fiatalok, kifejezett egymáshoz kényszerítése sem. Ilyen esetekben már(á) általában a vagyenszerzés szempentja dominált. /"A két vagyen összeállt."/ / 47 /

Persze arra is velt példa a vizsgált időszakban, ha kevesebb is -

- hogy a házasságkötésre a szülők akaratától függetlenül, vagy éppen velük szemben, spontán módon került sor.

A fiatalok, akik iskelés kerüktől kezdve ismerték egymást, rendszeresen együtt szórakoztak a játszón, előfordult hogy a szülők rideg számításai helyett inkább saját, őszinte érzéseikre hallgattak.

A legények szombat este vagy vasárnap jártak el - rendszerint csepertesen, vagy legalább párosan - udvarolni. A vidéki lányokat is ilyenkor vagy nagyobb ünnepek alkalmával keresték meg. Ekkor a szülők is jelen voltak és örültek a látogatásnak, mert ez azt jelentette, hogy "kapós" a lányuk. Leültették a legényeket a padra és kezdődött a beszélgetés a legérdekesebb dolgokról, időjárásról, gazdaságról, stb. A legényeket pegácsával és berral kínálták. A társaság aztán hamarosan felkereskedett / más lányhoz is el akartak menni /, csak egy legény maradt vissza, aki jobban vonzódott az ill. lányhoz, mint a többiek.

Ha a szülők tetszését is megnyerte, szívesen beszélgettek vele sokáig. Ellenkező esetben viszont nem szóltak a szavára és így adták tudtára, hogy legközelebb ne jöjjön. Ilyenkor csak a szülők kísérték ki, máskor a lány is kiment vele.

Ha a fiú választását a szülei is jónak találták, úgy az éppen akaratuk szerint történt-ill. ha a lány szülei sem ellenkeztek a frigyet -, akkor a leánynéző, a leánykérő és az eljegyzést követő háromhetes jegybenjárás után megtarthatták a lakodalmat. /T.i. három egymást követő vasárnap hirdették ki őket a templomban./

Ellenkező esetben az is előfordult, hogy a szülők a községi előjáróság segítségével akadályozták meg a házasságot. Pl. elvitették katenának, vagy kitiltatták a faluból.

Csak titekben akartalak szeretni,

De ki kellett annak világesedni.

Megtudta az édesanyád, hogy én téged szeretlek,

Kitiltatott a faluból, hogy hozzád ne mehessek.

Ha a házasságkötésre a szülők akarata ellenére került sor, a lakodalmat akkor sem maradhatott el. Ezzel a szülők tartoztak a rekenságnak meg a komáknak, akik őket is meghívták saját fiuk lakodal-

mába.

Normális körülmények között mind a két helyen tartottak lakodalmat csak a vőlegény házánál nagyobb mint menyasszonyénál. A Sárközben voltak 4-5 napos lakodalmak is, a Zengőalján 1-2 napig tartottak. Itt arra is ügyelte, hogy vasárnapra ne essen, mert akkor templomba kellett menni. Az ekkor tartottat "pegány-lakodalem"-nak nevezték.

Az új házasek, a letelepedésüket illetően, két lehetőség közül választhattak.

1/ A legtöbb esetben maradtak valamelyik szülői / családi / házban.

Az otthonmaradás gyakorlata a következő feltételek mellett érvényesült:

- a/ Általában a legfiatalabb fiu maradt otthon, ugyanis - korára való tekintettel - ő viselhette gondját legtovább az öregeknek.
- b/ Ha a fiutestvérek között kicsit nagyobb volt a korkülönbség / 6-7 év /, meg a szülők is öregek voltak, akkor az idősebbik maradt otthon, aki már beállt a családi gazdaságban.
- c/ Ugyanazon családban, ha lány volt a fiatalabb, akkor fiu testvére maradt otthon mert az örökösödést fi-ágen számították, és így a család neve is fennmaradt.
- d/ Ha az utódek nem ugyanazon anyától születtek, akkor a legutóbbi asszony legfiatalabb fiugyermeke maradt a családban. /Eltérések a fenti variációk alapján lehetségesek./
- e/ Ha csak egy lány volt a családban, akkor vőt hoztak a házhoz.
- f/ Ha mind a két házasulandó "egyke" volt, akkor a férj családjához költöztek.

Ezekben az esetekben - és ez volt az általános - az egyik fél tehát mindig beházasódott a másik családjába. Ez települési szempontból verilekális /a férj házában, rekenainál, falujában/ vagy uxerilekális /a feleség házában, rekenainál, falujában/ letelepődést jelentett.

2/ Ritkaságg) számba ment, ha mind a két családtól, vagy mindkét fél rekenainak lakóhelyeitől függetlenül, külön telepedtek le valahol. Ennek oka elsősorban az lehetett, ha mindkét részről elnevezték a frigyot. Tekintettel az érvényesülő szokásokra, de a

Külön szakadáshez a minimális anyagi feltételek is szükségeltettek, az ilyen neolekális letelepülések száma, nagyon kicsi volt.

A Szél-család Decsen / 1971 /
Az egyik testvér kiházasodott

3/ Terminelógiák

A nagycsalárendszer emlékeit őrzik a használatba lévő terminelógiák is.

A/ Kognatikus /vér szerinti/ rekensági csepertekat jelölő terminelógiák

N e m z e t s é g a vizsgált időszakban már többnyire rekenságot jelentett, amelyet nemzetnek vagy családnak is mondtak. Pl. Decsen az 1850-es években kilenc erős Szél-nemzetség élt, amelyeket kizárólag a rekenság tudata kötött össze. Ragadványnevek segítségével különböztették meg őket, és tulajdonságaikat / alacsony, szorgalmas, veszekedős stb / örökölhetőnek vélték.

A rekenságot általában a harmadik ágazatig tartották, vagyis ameddig az élő családtagokon keresztül ki tudták mutatni.

Kétséges volt az asszonyok nemzetségi hevatartozása, akik az egyes családokban házasságok útján kerültek be. Igaz, hogy a férjük családja befogadta és az első gyermek megszületése után már a nemzetségéhez is számította őket, de az idetartozásuk mégsem volt egyértelmű. Pl. Halálukig megtartották lánynevüket és így is emlegették őket a faluban.

Továbbá ha a menyecske fiatalon vagy középidősen halt meg, ill. ha feltételezhető volt, hogy megözvegyült férje ismét meg-nősül és másik asszonyt visz a házhoz, akkor a vérszerinti hozzátartozók kérésére az apai sírbeltbe temették el.

A nemzetség gazdasági alapjának a nemzetségi tulajdonnak már a nyemait sem lehetett felfedezni, legfelfebb emléket az egyes tulajdenjegyekben.

A vérbessz intézményét ebben a korszakban már nem ismerték, ill. nem találtam rá példát. / 48 /

Ha a nemzetség valamelyik tagját sértés érte, akkor ezt több nemzedékek át tartó haragot váltott ki a közvetlen hozzátartozók részéről is. Az előbbieik szerint ide is érvényes tehát az a megállapítás, hogy "a nemzetség ebben az időszakban elsőserben rekensági intézmény, amely apaági vérrekeneken alapuló tudat

révén kapcsolja össze tagjait; beletartoznak ebbe az ősök, a leszármazottak, második, harmadik unekatestvérig az eldalági rekének is; a férfitagek felelőseit befogaja a nemzetség. A nemzetség exogám. Magának a nemzetségnek, mint rekensági intézménynek van csak jelentősége." / 49 /

Á g, á g a z a t a lineáris rekenság /apa-fiu-nagyapa/ valamelyik tagja eldalági leszármazottjainak a csepertjét jelentette. Vagyis a nemzetség egy kisebb társadalmi-rekensági egysége volt. Ilyen értelemben használták, amikor pl. lakodalomba a harmadik ágazatot is meghívták.

A h a d eredeti jelentéséből csak a tömegre vonatkoztató képzetek maradtak meg a sárközi parasztság tudatába. Használták a nemzetség megjelölésére, ha mendanivalójuknak pejoratív kicsengetést akartak adni. Pl. veszekedős had, összeférhetetlen had stb. Használatos még a "gyűlönek, mint a vert hadak" összefüggésben is.

Pécsvárad környékén nem ismerik.

A n a g y c s a l á d terminológiát nem használták, ezt csak a családkutatások eredményeként az 1830-40-es években terjedt el és népes családot jelentett.

A c s a l á d-nak két jelentése volt:

- család: 1. * familia *
- 2. * gyermek * /Érdekes összevetni a cseléd szó második jelentésével./
- cseléd: 1. * alkalmazott *
- 2. * családtag * v. *gyermek* /megszólításban pl. "kisszógám"/

H á z, h á z n é p fogalmának terjedelmébe tartoztak azok a kognitív és affinális rekének, valamint örökbefogadottak és cselédek, akik a házat lakták.

Ha pl. lakodalomba hívták a gazdát és "egész házanépét", akkor a meghívást a felszereltak mindegyikére vonatkozott. A lakodalnak nagyságát is a meghívott "házak" számával fejezték ki. Pl. Kara Erzsébet lakodalma "nem volt nagy kb. 60 házat hívtak meg."

B/ Kognatikus rekenságot leíró terminológiák

Az **a t y a f i**, **a t y á m f i** a terminológiával illették azokat, akik a nemzetség tagjai voltak. Bár hangsúlyozták, hogy "a valódi atyafi a testvér, a Biblia szerint is!", de a távolabbi rekének megjelölésére használták.

M e s t e h a t e s t v é r terminológiát használták, ha a testvéreket csak az egyik szülő közössége kötötte össze.

U n e k a t e s t v é r -ek a testvérek leszármazottai. Az első és második unekatestvért tartották számon.

Ü g ö n s z ü l e, **s z ü l i k e**: a dédanya. Megszólítása: ugyanígy.

M e s s z i s z ü l e, **m e s s z i**: távollakó /ugyanannak a falunak távolabbi pontján is lakható/ dédanya. Megszólítása: ugyanígy, vagy családnév + messzi.

N a g y s z ü l e, **k i s s z ü l e**: Ege anyai nagyanyjának idősebb vagy fiatalabb lánytestvére. Megszólításban is így használták.

C/ Affinális /házasság útján létrejött/ rekenságot jelölő terminológiák

K i s s e b b i k u r a m, **ö r e g b i k u r a m**: a menyecske így szólította férje fiatalabbik ill. idősebbik testvérét.

I p a m, **n a p a m**: na használatos terminológiával élve: após, anyós. Megszólításuk: **a p á m u r a m**, **a n y á m a s s z e n y** volt.

N á s z, **n á s z a s s z e n y**: a házasságra lépett fiatalok szülei. A férfiak részéről ezek megszólító terminológiák is lehettek, a nők pedig **nászuram-at**, **nászasszonyem-at** mondtak.

Két-három év korkülönbség esetén már kijárt az idősebb magázása, még azonos neműek között is. Az asszonyok mindenképpen magázták a nászukat. /"nászuram, halli kē-e?"/

Á n g y i, g y á n g y i: a szülők vagy nagyszülők testvérének /Ege nagybátyjának/ a felesége.

Megszólító terminussal ugyanigy, vagy ángyikám, gyángyikám.

Itt is használták nevet a terminus előtt: "Maris gyángyi!"

S ó g e r: a leánytestvér /vagy unekatestvér/ férje. Megszólító terminussal ugyanigy vagy név + sóger, de lehetett sógerem. is.

S ó g e r a s s z e n y: a fiutestvér felesége. Megszólítása ugyanigy.

D/ Műrekenságot jelölő terminológiák

K e m a: a pajtások közül az a személy, akit meghívtak az újszülött keresztelőjére és az azt követő posztba. Számuk mindig a család vagyoni helyzetétől függött. A századforduló előtt nem volt divat a sek kema, az 1930-as években viszont már 30-40-et is meghívtak a gazdagabbak. Közülük az volt az "első kema" vagy "köröszkema", amelyik keresztviz alá tartotta a gyermeket.

Az ország más vidékein kialakult szokásoktól eltérően ők nem törődtek a gyermek nevelésével, figyelmük kisebb ajándékozásokban nyilvánult csak meg. Keresztelőker adtak 5-10 koronát, majd amikor megnősült, vagy férjhezment, akkor kendőruhát, abroszt vittek ajándékba. Módesabbaknál az is előfordult, hogy vőlegényruhát csináltattak neki.

Jelentősebb volt - és a századfordulótól kezdve különösen meg-növekedett - a komaság szerepe a szülők szempontjából. Feltehető, hogy az egykezés miatt leszűkült atyafiság mellett a különféle kalákákban a komák segítségére nagyobb szükség volt. /Ezt lát-szik igazolni számuk jelentős növekedése is./

Egymás megszólítására a **k e m a, k e m á m, k e m á m u r a m, k e m á m a s s z e n y,** vagy /férfinek/ a vezetéknev + kema terminusekat használták. Néhány év kerkülönbség esetén az assze-nyek már kend-esték a férfiakat, egyébként komák között a tegezés járta.

Egymás gyerekeit **k ö r ö s z f i-nak, k ö r ö s z l á n y -nak,** a gyerekek pedig őket **k ö r ö s z t a p á m, k ö r ö s z t a n y á m-**

-nak, az unekák ö r e g k ö r ö s z t-nek szólították. Ha a ke-
ma idővel megházasodott, akkor házastársát is k ö r ö s z t
/-apám, anyám/-nak szólították a) gyerekek, akkor is, ha ő nem
tartozott eredetileg a komák közé.

T e j t e s t v é r s é g: Ismerik a fogalmat, illetőleg tud-
ják hogy mit jelent, de a terminológiát nem használták. Az adat-
közlő visszaemlékezései szerint, ha szülésben meghalt az anya,
vagy a szülés után gyorsan elapadt a teje, akkor olyan gyermek-
ágyas asszonyt hívtak a csecsemőhöz, aki lehetőleg rekenságban^a
tartozott. A gyerekek közötti viszonyt ilyenkor is a kogmatikus
kapcsolatok határozták meg.

Ha erre alkalmas asszony nem volt a rekenságban, akkor hívtak
csak dadát, aki - legtöbbször szegényebb asszony volt, és bi-
zenyes fizetség fejében - szoptatta vagy ha kellett, fel is
nevelte a gyermeket.

A gyerekek még akkor sem tartották a rekenságot, ha mind aketten
szegénycsaládból kerültek ki, legfeljebb barátkeztek.

Az viszont előfordult, hogy a dadát elvette feleségül a megözvegyült
apa.

A v é r i n t v a l ó t e s t v é r fogalmát eredeti jelentésben
nem használták. A századforduló elején azonban még elterjedt sze-
kás volt a mátkálás, amely mögött az ősi testvérré fogadás intéz-
ménye lappang.

Összefoglalva tehát ez a legalább 3 generációt magába foglaló,
több kiscsaládból álló, rekensági csoport éppolyan társadalmi
egységet alkot, mint a klasszikus értelemben vett nagycsaládok.
Élén a családfő van, aki a vérségi és vagyenközösség legöregebb
férfitagja, a vagyak birtokosa. Ennél kisebb, de még kiemelkedő
szerepe van a gazdaasszonynak, akinek tekintélye a századforduló-
tól kezdve megnő a sárközi családokban.

Az általuk irányított és vezetett háznép /gyerekek, vő, meny,
esetleg alkalmazott/, melynek tagjait kogmatikus és affimális
szálak fűzik egymáshoz és a családfőhöz, különféle társas össze-
jöveteleken, kalákákon való részvétellel ápolta kapcsolatait

a rekenság és a szemszédék adtak szűkebb közösségével. A falu vagy a vidék /tágabb közösség/ más családjaival pedig a fiatalok összeházasítása révén teremtett az előbbiekhöz hasonló kötelékeket. Erre a különféle helyzi szekések gyakerlása is alkalmat adott. Az így kibővült család tagjainak összetartozását és egymáshoz való viszonyát a különféle /kegnatikus és affinális/ rekenságot jelző terminológiák is jól érzékeltetik.

IV. T u d a t i t é n y e z ő k

Delgezetemnek ebben a részében csak azokra a szokásokra szeretnék kitérni, amelyeket a nagycsalád egybe maradása vagy egyáltalán létezése szempontjából lényegesnek találtam, ill. amelyek rituális tartalmuk mellett az emberi élet három nagy fordulójának /születés, házasság, halál/ a kísérői is voltak.

Itt jegyezném meg, hogy mind a két vidéket a vizsgált időszakban még vallásos református családok lakták. A templomba járás vallás-erkölcsi követelménynak számített és hozzátartozott a vallásosság tartalmához. / Igaz persze, hogy némely családnál ki is merítette azt./

A templomban nem családok, hanem életkerek nemek, és egyházi tiszt-ségek szerint foglaltak helyet. A sárközi öregek is vasár- és ünnepnapokon hazamentek a szállásokról vagy a hegyről, hogy meg tudják hallgatni az istentiszteletet. Csak az maradt otthon, aki a kisgyerekekre vigyázott vagy beteg volt.

Decsen egy hosszú ideig betegeskedő családfő mindig megkérdezte a templomból hazatérő fiát, hogy: "András fiam, mi vót a lecke?" Az utódek szerint ezzel is ellenőrizte és számenkérte, hogy figyelnek-e ott a fiatalok. Ugyanitt fordult elő, hogy az öreg minden étkezés előtt - de főleg vacseránál, amikor együtt volt a család - egy rövid "föhászt" mondott, és csak utána lehetett leülni az asztalhoz. Étkezés után pedig elénekelték a 147. egyházi dicséretnek mind az öt versét.

Születés - keresztelő

A sárközi és zengőalji református magyarok a vizsgált időszakban, - már ismerttetett ekek miatt - nem szerették a sek gyereket, de az újszülött csecsemőt sekféle babonás eljárással védték. Minden igyekezetükkel azon voltak, hogy a legjobb körülményeket biztosítsák számára és a rossz behatásuktól elzárják, megvédjék.

Első fürdetésük a sárközi gyerekeknek egy marék ezüst meg arany pénzt tettek a fürdővizébe, hogy "gazdag lögyön, pénzös lögyön", ha felnő. Utána betették édesanyjához a szunyeghálós ágyba, hogy meg ne verjék szemmel, akik a házhoz jönnek. Ennek elkerülése érdekében még a "vánkes alá kést tettek, fekhagymát dugtak a kulcslyukba, a szemöldökfába pedig villát szurtak, hogy tável-tartsák a beszerkányt. Ha a csecsemő sekat sirt, szem¹verésre gyanakodtak: szenes vízzel mesták le arccsukáját, s a vizet a söprüszegbe /ajtmögé/ öntötték. A leánykát anyja tejével, a fiút vörösberral feccscentették le, hogy olyan legyen a bőruk is." / 5e /

A szemverést Decsen úgy is gyógyították, hogy az anya megnyalta csecsemőjének mindkét szemét és közben azt mondta: "Szömmé /szem-mel/ nézte, szömmé verte." Akinek összeért a szemöldöke az nagyon veszélyes volt ebből a szempontból. Ha a gyermek megbetegedése előtt járt ilyen a háznál, akkor elmentek hozzá és a gatyá/vagy a pöndő/ madzagjából vágtak egy darabot, esetleg az illető hajából egy tincset is, és azt elvitték haza. Otthon szemétlapáten meggyújtották és a füstjére tartották a gyereket, hogy meggyógyuljen.

Az anyának 6 hétig kellett gyermekágyat feküdni. Amikor felkelt, első utja mindig a templomba vezetett. Ilyenkor egy reggeli istentiszteletre ment el egyedül, de utközben sem oda, sem vissza nem szólhatott senkihez.

A keresztelő volt az első családi ünnepe, amelyiken az újszülött résztvett. Erre a helybeli rekeneket és komákat a bába hívta, a vidékieket pedig maga az apa.

A fiukat általában az apjuk, vagy a nagyapjuk, a lányukat pedig az anyjuk vagy a nagyanyjuk nevére keresztelték.

Amikor a templomból hazaértek, akkor az anyós, vagyis a gazda-asszony /máshel az apa/ hemleken csókelta a gyereket, hogy "csókes lögyön." Ez a szokás egyben a családba való befogadást is jelentette. Amikor beértek a szobába, a pólyán lévő "selyenkeszkenőt" - vagy ha több volt rajta, akkor mindegyiket - gyorsan a tükörrre debták, hogy "tükörös lögyön, csines lögyön", a bába pedig a gyereket

hárenszer egymás után befugta az alá az ágy alá, amelyiken az anyja szülte. Máshel csak egyszer dugta be és "a legközelebb állónak illett ennán gyersan kikapnia." / 51 /

" A keresztelő napján egyszerű vendégség velt: hideg ételeket /tejásos perec, kalács, decsi szages ber stb/ tálaltak fel. Ezt követően a kemaasszenyek naponta felváltva herdták a peszitet vagy pasztát: disze kematálba téve az ételt /leves, sült tésztafélék/ külön kemakendővel / szóttos, abrossz, kendő/ kötötték le. Kínálás előtt megkóstelták, hogy a gyermekágyas jebb étvággal fegyassza." / 52 /

A keresztelőt követő 3-4 hónap mulva vitték a kemarétest, amely kerek velt, a tetejére pedig néhány kiflit tettek.

Esetenként azonban az is előfordult, hogy a kemák csak kemarétest vittek, mert a gyermekágyas asszeny ellátásáról, 2-3 hétiig, a parasztbába /szegényebb asszeny: férje cipész, kevács stb/ gondoskedett. Mivel a családban nem velt más asszeny, ő főzött és mosott a gyerek után. Munkáját természetben vagy pénzben fizették meg.

Ha több asszeny is velt a családban, akkor a bábának csak mesnia kellett, amig az anya gyermekágyat feküdt.

Az ujszülött igazi megünnepelésére szüret vagy disznóvágás idején került sor. Ez velt a c s ö r ö g l e, amit kezdetben csak az elsőszülött fiu, később már a lány kedvéért is megrendeztek. A nevét az ugynevezett csöggefánkról /fergácsfánk/ kapta, amit a vendégek ilyenker az ünnepi házhoz vittel magukkal. Az ebéd elfegyasztását, sekszer hajnalig tartó mulatság, tánc követett.

Házasság

"Az eljegyzésre a lányes háznál előre sütöttek főztek, néha valószáges kis lakodalem kerekedett belőle. A lány himzett kendőket, a legény gyűrüt és ugynevezett csókpénzt adott át s meg is csókelták egymást. Az eljegyzés örömeire hajnalig tartó tánc velt. /53/

A jegyajándék különböző értékű lehetett. Gazdagabb helyen le-12

vászen ruhát is csináltattak a vőlegénynek, a vőlegény 1-2 teljes öltözetet adott a menyasszonynak.

Szegényebb családok a jelképes tárgyakon /gyűrű, jegykendő/ kívül legfeljebb csak egy inget adtak. Ezt követően a lakodalemig pántlikával, kendővel és bekrétával jártak a fiatalok. Teláltan feljegyzést arra, hogy Decsen "jegyben járástól kezdve együtt lakott a legény a lánnyal nyilvánosan is." / 54 / A többi falvakban nem emlékeznek erre a szokásra az adatközlők.

A legény minden vasárnap hazakísérte a lányt a templomból és még ebéd előtt vitt neki egy rétéssel megrakott és kendővel letakart mátkatálat is. Ha az eljegyzés valami miatt felbomlott, akkor a sértett fél nem adta vissza a jegyajándékot. A templomban a gyülekezet előtt történő hárenszeri kihirdetés után tartották csak meg az esküvőt ill. az azt követő lakodalmat. Az esküvő a házasság egyházi megpecsételése volt, egyben a legnagyobb méretű családi mulatság bevezetőjéül szolgált.

A lakodalemban a vőlegény apja és anyja ill. a "vőfény"-ek hívegattak, akik az első rekenek közül kerültek ki. Utóbbiak a menyasszonynál cimert /rezmaringet/ kaptak, azt feltűzték és úgy indultak utjukra. A szülők a lakodalem előtt egy héttel végigjárták azokat a közeli rekeneket, akiket már a marhavágóba is meghívtak. Néhány nappal utánuk mentek a "vőfény"-ek akik csak a lakodalemba hívtak. Ugyan mindkét meghívás az "egész háza népé"-re vonatkozott, de ahel csak a vőfények jelentek meg, ott az öregek már nem tartották illőnek, hogy elmenjenek. A m a r h a v á g ó vagy ö k ö r v á g ó tulajdonképpen a lakodalem előkészítője volt.

A múlt században még a lakodalem előtti este volt a menyasszony kikérése és az á g y v í t e l, melynek során átvitték a menyasszony kelengyéjét a vőlegényes házhoz.

Ennek során a menyasszonyért elindult vidám társaságot csak néhány találós kérdés megfejtése után engedték be a házba. Később ez a szokás az esküvő utáni délutánra telődött át. A menyasszonyt elsiratták leánypajtásai ő pedig elköszönt elbucszott a szüleitől és felült a kecsira, amelyik az udvaron várta. Ilyenkor a levak farkát mindig felkötötték, hogy díszesebb legyen. "de nem ám akárhegyan, hanem kötényesen, hogy a rövid szálak

lógjanak". A második kecsira rakták a menyasszony nyoszolóját. Utánuk következett a hezzátartozók vidám lakodalmas menete. Így énekelve végighajtottak a falun és beferdultak a vőlegényes házhoz. Ilyenkor szekták énekelni a következő népdalt:

Édösanyám adjon isten jó estét!
Megheztuk a pirosbarna mőnyecskét.
De nem azért heztam ám, hogy szeretőm,
Édösanyám könnyebbségét keresőm.

.....
.....

De ezt azért heztam ám, mert szeretőm,
Nem az anyám könnyebbségét keresőm.

Mielőtt beléptek volna a fiatalok az udvarra Pécsváradon egy tányért, fazekat, berral telt üveget vágtak a kapu közepéhez. Ez után a vőfény rigmussal köszöntötte a ház népét. Pl. így:

"Tisztelt házigazdánk és gazdaasszonyunk!
Megheztuk, amiért elbecsátva voltunk.
Szerencsés utunkat nem felytattuk kárral,
Megjött a menyasszony szerelmes párjával.
Kedvesebb lesz ez itt Neé galambjánál
A szájába hezett elajfa ágánál.
Örülni fog szívük ezen házaspárnak
Melyet már régőta oly mehezen vártak
Azért hát tárják föl ajtaját a háznak,
Befegadására e szerelmes párnak!
Én pedig kedves pár azt kívánem nektek;
Hegy mindenki előtt kedvesek legyetek,
Az öregekkel is illendőn tegyetek!
Mert a beldegságet csak így nyeritek el,
Igy felyhat beldegan páres életetek." / 55 /

A rigmus elhangzása után a menyasszony "Adjon isten apámuram!", "Agyjen isten anyámasszony!" köszöntéssel mind a kettőt arcon csókolta.

A köszöntés nagyon lényeges eleme volt a befegadási ceremóniának, mert ekkor kellett kimondania először ezeket a szavakat, és azt

tartették, hogy ha most nem tudja kimendani, akkor "később nem áll a szájára".

Amilyen fekezates velt a menyasszony kiadása, olyan körülményes velt a befogadása is az új házba, férje családjába.

Még az udvaron felrugatták vele az ugynevezett F a k á n n á-t, / 56 / amit a házban levő valamelyik asszony töltött meg vízzel és helyezett rá egy kis tégladarabra hogy könnyebben felberuljen. / Háromszer meg kellett kerülnie és nem velt szabad edanéznie, amikor hátrafelé a sarkával felrugta. / Minderre azért velt szükség, hogy "olyan könnyen legyen meg a gyereke, amilyen könnyen kifolyik a víz a kannából." Ha nem sikerült eltalálnia az egényt, vagy nem dőlt fel, akkor azt tartették, hogy nehezen fog szülni.

Bent átadta ajándékait, majd a hideg-konyhában a szabad kémány alatt "... körben üldögélő öreg asszonyok vették maguk közé, s ... régiebbről régiebb daleket dudultak neki, hogy felejtse bánatát." / 57/

Ez a hagyomány talán a családi tűzhely körül végzett ősi, rituális befogadási székések emlékét őrizheti.

Pécsváraden egy karek ülő kisgyereket is adtak az ülésbe, hogy néhány percig dajkálja.

A kémány alá terített kis asztalról mézbe mártogatott kalácsot kellett emmiők a fiataloknak, hogy olyan édesek legyenek egymáshoz. Máshel kés hegyével rakták egymás szájába a mézet és ették hozzá a kalácsot. Várkonyban egy kettévágott almát fogyasztottak el.

Időközben a menyasszony násznépe már visszament, mert a másik háznál is rendeztek lakodalmi vacserát. Ennek kialakult ülésrendje velt. A legfeltünőbb központi helyre ültek az ünnepelet fiatalok, mellettük pedig jobbról, balról a násznagyok /ezek a legközelebbi rékenek - testvérek, sógerek - közül kerültek ki, újjában már keresztapák is lehettek/

Ennél az asztalnál foglalalt még helyet a legszűkebb rekenság, de itt illett teríteni a meghivett pap és felesége számára is.

Külön asztaluk velt a keszerus lányeknek és vőfényeknek.

A lakodalem 3-4 napig, de gazdagabb helyen még egy hétig is elhuzódott.

Temetés

Az emberi élet utolsó állomásához is több szakás fűződik. A halottat még a merevedés beállta előtt megmosdatták és legszebb ruhájába öltöztették fel a faluban lévő öltöztető asszonyok vagy férfiak /atyafiak is lehettek/, akik munkájukért kaptak az elhunyt ruháiból néhány darabot.

Ezután a halottat a szeba közepén felállított h i d e g á g y - r a helyezték, és még aznap este virrasztottak mellette. A v i r r a s z t ó - b a csak a szűkebb rekenság ment el, akik rögtönzött szövegű dalekkel, siratókkal bucsuztatták el, meg egyházi énekeket is énekeltek. Ebből az időből sikerült lejegyeznom Decsen - visszaemlékezések alapján - a következő siratót:

"Drága ügön kedves leányom, féttős kincsőm
Jaj uram én istenöm! De nagy bánatot adtál neköm
É vőttem a drága kincsőmet, a drága ügön szép lányomat
Uan vagyek, mint a megszökött szőlőtöke.
Nincsen semmim se.
E vót az egyetlen egy drága ügön szép leányom.
Hegyan viseljem el ezt az ügön nagy bánatomat,
Ezt az ügön nagy gyászt?
Kedves ügön szép leányom, aki mindenkinek
Uan ügön szép vótá, kedves vótá!
Drága kincsőm, drága féttős kincsőm!
Hauuba bujjak-e? Zsákba ötüzzek-e?
Világgá mönyek-e? hegy semmim sincsen.
Hiába van a nagy vagyenem, a mindönöm!
Ki laki ezt a nagy paletát, ezt az ügön nagy házat?
Kinek csináltam én? Kié dógeztam én?
Mennyit szóttam, fentem, drága kincsőm,
teveled együtt!" / 58 /

Még ezen az estén /de nem a virasztóni! / írta meg a rekenság közül valaki a b u c s u z t a t ó - t, amelyben a közeli hozzátartozókat /a családtagjait és a kiházasedettakat/ nagy körültekintéssel név szerint felsorolták. Az összeírást az apai ágen kezdték, az anyai ágen folytatták és fejezték be. Ezt edadták

a kánternak, aki a szertartás folyamán a felirt személyektől egymaként elbucszustatta az elhunytat.

Napközben vagy este az ismerős falubeliek is elmentek m e g -
n é z n i a halettat, a gyászeloók pedig megköszönték a láte-
gatást.

A temetést a hivegató előzte meg, melynek során a rekenságból
egy-két ember - a falut egymás között felesztva - járta a háza-
kat és hivegatott a temetésre és a terra.

Ezt a családi megbizatást helyben általában a kemák, vidéken
pedig valamelyik vérreken látta el. Ahol a meghívás a terra
is vonatkezett, ott külön kiemelték.

"Ezen déleesti órának a hátrglevő részében is tartsa meg az
Isten kigyehmetöket és virassza fel friss jó egészségben, ezt
kivánom! Én xy körösztapámnak küldötte vagyek, én általam kéri
és tisztöli kigyelmétöket, hogy az ő édesatyja elhalálészván,
annak temetésire helnap délután két órára, és terára, jelönjön
meg kigyelmétök!" / 59 /

A temetési szertartás a háznál kezdődött, ahol elénekeltek
néhány éneket a halett mellett, majd elvitték a templomba és
a cintériumban felravatalezták.

Amiker a halettat vitték ki az udvarból, egy elvágott nyaju
tyuket debtak a gyászmenet után az utra, amit a terra meg-
föztek.

Ilyenker - ha a gazda velt a halett - az állatekat is fel-
állitették az istállóban, nehegy azok is elhulljanak a gazdá-
juk után.

Az istentisztelet végeztével s z e n t m i h á l y l e v á n
vitték ki a kepersót a temetőbe, aheva mindenki elkisérte, akit
a temetésre meghívtak. A beföldelészker nem debtak röögöt a sir-
gödörbe, az csak a kathelikuseknál velt szekásban.

A szertartás időtartama - az adatközlök szerint is - többnyire
a család vagyeni helyzetéből függött. Minél többet fizettek a
papnak és a kánternak, annál hesszabb és szebb velt a bucsuz-
tatás is. Azt tartették, hogy "Gazdag embör halálának, szegény
embör disznójának nagy hire van."

A temetés napjának estéjén velt a h a l e t t i t e r, amelyen
megvendégelték mindazekat a hezzátartezókat, szemszédekat, akiket
erre is meghívtak, valamint a harangezót és az öltöztetöket,
akik ha nem a rekensághoz tarteztak és szegényebbek veltak -

- még vittek is haza maradéket.

A résztvevők érkezési sorrendben ültek az asztalhoz és a halott-
nak külön nem terítették. A vacséra elfogyasztása után egyházi
énekeket énekelték, de arra is volt példa, hogy peharazgatás
közben danáltak is. Megbélyegezve emlegetik Decsen az egyik csa-
ládét, ahol egyházi énekre táncolt a társaság.

A halott lelkének visszajárásában /lélekhit/ nem hittek.

A temetkezés családok szerint történt úgy, hogy a sirbelteknek
a temetőben való elhelyezkedése a vagyonosság mértékét is ki-
fejezte.

Ugyanis a gazdagabb családok sirjai a temetőnek általában a
faluhoz közelebb eső, jobban látható részében, a szegényeké
pedig beljebb, a nyilvánosságtól jobban elzárva helyezkedtek el.
A családi temetkezés e amint már említettem - kicsit megszararta
a - fiatalasszony / meny !/ halála.

Ugyanis ha feltételezhető volt, hogy férje még egyszer megnősül,
akker a halottat - hozzátartozói kérésére! - apja családjához, vagyis
saját nemzetségéhez temették el.

A decsi temetőben / 1969 /
Fent: gazdag családok kriptái
Lent: az öreg temető

V. Ö s z e g e l l á s

A magyar magycsalád kialakulása is a nemzeti társadalom be-
lá-
sának idejére tehető. Létezik a magyar feudalizmus kerai századai-
ban is /X.-XI.száz./, de tovább élése a középkor folyamán egyelőre
történetileg felderítetlen.

Viszont bizonyos /sokszor zártabbnak is tekinthető/ etnikumok XIX.
század végi, családi élettel kapcsolatos, szakasanyaga és közhasz-
nálatu rekensági terminológiái arra engednek következtetni, hogy a
megelőző századokban is ismerhették, sőt általánosan elterjedt le-
hetett ez a családszerkezet, amely gazdasági, társadalmi és hagyemá-
nyező egységként funkcionált. Ebből egyszerűsödött le az a forma
- mintegy közbülső eset - , amely a XIX.száz. végén a Sárközben és
Pécsvárad környékén még közismert volt.

Itt a családi birtok - melynek tulajdonosa mindig a gazda volt -
nagyágát jelentősen befolyásolta az urbéri elkülönítés. Emellett
a Sárközben az ármentesítés teremtett sajátos helyzetet, melynek
következtében az urbéri földek esztásaker az átlagos birtoknagyág
kétszer, háremszer akkora lett, mint Pécsvárad környékén, vagy az
ország más vidékein.

A Sárközben is és Pécsvárad környékén is az emberek fő foglalkozása
az állattenyésztés volt. A múlt század utolsó harmada azonban - a
szűkebb földrajzi környezet megváltozása következtében is - az állat-
tenyésztés háttérbe szerulását, a földművelésre való intenzivebb át-
térést hozta. Ez együtt járt az itteni parasztság további rétegző-
désével, az egyes rétegek közötti vagyoni különbségek növekedésével.

A pauperizáció, és még Sárközben az 1870-es évektől kezdve nagyobb
hullámokban jelentkező bevándorlás, szabad munkaerőt biztosított az
erre rászoruló gazdatársadalomnak.

Az ő munkájukat is felhasználó gazdaságot a családfő /gazda/ vezette.
Tevékenységet elősegítette a nemek és kerek szerint funkcionáló
munkamegosztás a családon belül, amely évszázadok folyamán kialakult.
Ez a földművelés uralkodóvá válása óta a nőket terhelte meg feketet-
tabban és mégis a férfiaknak biztosított több beleszólást.

Az aránytalanság, sárközi vonatkozásban, az előregedés folyamán részben módosult azáltal, hogy a gazdaasszony szerepe megnövekedett. Ez a családi munkaszervezés - látszólagos benyelultsága ellenére is - egyszerű volt és gördülékeny, mert "... mindenki tudta a saját feladatát, amivel aközöst szolgált, és a családfőnek csak utalás szerűen kellett irányítania."

A birtok tulajdonjogáról a gazda nem gondolt le, hanem halála előtt végrendelezett /"Csak lefekvés előtt vetkőzöm le."/

Gyermekei tehát csak halála után vehették birtokba örökségüket. A családi házat mindig az a gyermek örökölte, aki etthen maradt a szülőkkel. A múlt század második felétől kezdve már a leánytestvér is örökölt a földből és a családház egyharmada is megilleti, amit rendszerint kifizettek neki. A megelőző időben csak kelengyét /vagyis ingóságot/ vihetett magával, amihez gazdagabb helyen esetleg adtak még a jószágállományból is.

A családon belül a család minden tagjának meghatározott helye volt, ami jegeket és kötelességeket jelentett számára.

A családi hierarchia élén a gazda állt. Legfontosabb tevékenysége, a gazdaság irányítása, a család szempontjából létfontosságú volt.

Figyelme kiterjedt az unokák nevelésére is, akiknek igyekezett átadni tapasztalatait, megismertetni velük erkölcsi normáit. Ezenkívül képviselte a családot a faluközösség előtt. Minden területen ő volt az "irányadó", akihez mindkinek alkalmazkodnia kellett.

Jelentőségéből a századforduló körül - sárközi viszonylatban - kicsit vesztett a gazdaasszony javára. Ez a családi életnek két területén nyilvánult meg: a gazdálkodás mindennapos rendjében és a házassági kapcsolatok irányításában.

Az általuk irányított és vezetett háznép /gyerekek, vő, meny, esetleg alkalmazott/, melynek tagjait kegnatikus és affinális szálak fűttek egymáshoz, különféle társas összejöveteleken, kalákákon való részvétellel ápelte kapcsolatait a rekenság és a szomszédok adta szűkebb közösségével. A falu vagy a vidék /tágabb közösség/ más családjaival pedig a fiatalok összeházasítása teremtett az előbbiekhöz hasonló köteleket. Ezek kétféleképpen jöhettek létre: irányítottan és spontán módon.

Az irányítottan létrejött házasságok száma - sárközi és Pécsvarad környéki vonatkozásban egyaránt - a XIX.száz. második fele óta növekedett meg. Az itt élők szívesen tereltek fiataljaik érdeklődését egymás felé, sőt nem egyszer kényszerítették is őket.

A párválasztásnál döntő szempontok voltak: a nemzetiség /"fajiság"/, a vallás és a vagyonosság mértéke.

Az irányítottan és spontán kiépülő kapcsolatok megteremtéséhez egyaránt jó alkalmat jelentett a különféle helyei szokások gyakorlása is. /pl. szőlőszedés/

Az új házasságok két lehetőség közül választhattak letelepedésüket illetően: A legtöbb esetben maradtak valamelyik szülői /családi/ házában, ami verilekális vagy uxerilekális letelepedést jelentett. Ritkán az is előfordult, hogy mindkét családtól elválva külön telepedtek le. /neolekális letelepedés/

Az így kibővült magycsalád tagjainak összetartozását és egymáshoz való viszonyát különféle /kognatikus és affinális/ rokonságot jelző, használatban lévő, terminológiák is érzékeltették. Ennek az összetartozásnak a kifejezői a jeles napokhoz fűződő szokások egy része mellett azok is, melyek az emberi élet három nagy fordulójának /születés, házasság, halál/ a kísérői voltak. Ezek a rontás elhárítását célozták, valamint befogadási és kiválási szokások voltak.

A sárközi és zengőaljai református magyarek - az ismertetett ekek miatt - nem szerették a sek gyereket, de az újszülött csecsemőt sekeféle babonás eljárással védték.

A keresztelő volt az első családi ünnep, amelyiken az újszülött részt vett, de igazi megünnepelésére csak szüret vagy disznóvágás idején került sor: ez volt a csörögge.

A lakodalmak voltak a legnagyobb méretű családi mulatság, amelyre a gyülekezet előtti hárszeri kihirdetést követő esküvő után került sor.

A temetésen - éppugy, mint a lakodalomban - illett megjelenni a szűkebb és tágabb közösség mindazon tagjainak, akik az elhunyt családjával valamilyen rekeni kapcsolatban voltak.

Ezek az alkalmak az atyafiság összetartozásának látványos kifejezését is biztositették.

A család szellemi értékeinek, a sekévszázades tapasztalatnak a továbbadása a mindennapok gyakorlatában történt éppugy, mint a gyermekek belenövése ebbe a bér és vagyon szerint összetartozó közösségbe. Ezeket a delgezat megfelelő részekben érintettem.

Tehát a nagy családnak ez a tipusa is, amely legalább három, de előfordul hogy négy generációt magába foglaló, több kis családból álló rekensági csepert, éppelyan gazdasági, társadalmi és hagyományező egységet képezett, mint a klasszikus értelemben vett nagy családek. Igaz, hogy ettől strukturájában már lényegesen különbözött, mert egyszerűbb volt, de életvitelében és szokásaiban még sokáig megőrizte eredetének sekszinüségét. Tehette ezt elsősorban azért, mert ezt a földrajzilag zárt vidéket, amelyen létezését igyekeztem kimutatni, a legutóbbi időkig háberitatlan etnikum, mindenféle keveredéstől mentes, ugyanazon kulturához tartozó magyarság látta.

A gyűjtés és a tanulmány összeállításában közben számos kérdés merült fel, amelyek megválaszolására - tekintve, hogy e benyelult jelenségek nyemen követése nagyon messze vezethetett volna - nem vállalkozhattam.

Mindenekelőtt érdekes és tanulságos lenne megvizsgálni, hogy a delgezatban közbülső esetként feltételezett családtipusnak történetileg visszafelé haladva volt e valamilyen alapja, általános ethnelógiai illetőleg magyar vonatkozásban, és milyen volt az. Ehhez még - a segédtudományok közül - a középkori archeológia tud legtöbbet adni a temetők feltárásával.

Ugyanilyen izgalmas feladatnak ígérkezne a bemutatott, patriarchális kapcsolatokot kenzerváló családszerkezet tovább élésének nyemen követése a kapitalizáció tovább ki szélesedése, a proletarizálódás folyamán, ill. a felszabadulás utáni megváltozott körülmények között.

Nem lenne érdemtelen az ethnegráfia által felhezett nagy családra

venatkozó anyag átvizsgálása sem a nagycsaládi, patriarchális tudat kifejeződése szempontjából.

Ezen kérdések megválaszolására egy későbbi delgezat feladatát képezné.

VI. J e g y z e t e k

1. Mesterházy Lajos: Adatok a henfoglaláskeri magyar köznépi család szerkezetéhez. Déri Múzeum Évkönyve 1968. 169. 1.
2. Kesáry Demekes: A paraszti "familia" kérdéséhez a XVIII. sz. elején. Agrártörténeti Szemle 1963. V. 1 - 2. 127.
3. Mervay Judit: The Joint Family in Hungary and Hungary. Bp. 1965. 735.
4. Bedregi Tiber: A néprajzi terminológia kérdéséhez. Ethn. 1957. I. sz. /1-55/ 34.
5. Kesáry Demekes: i.m. 130.
6. Szendrey Ákos: A magyar nemzetségi ... ethn. XLVII. 1936. 280.
7. A Sárviz lecsapolása: 1855
Az ármentesített földek osztása: 1859
8. Andrásfalvy Bertalan: A sárköziak gazdálkodása a XVIII. és XIX. században. Dunántúli Dolgozatok 3. Pécs. 1965. 14.
9. Szél András adatközlő. Decs.
10. Katona Imre: Sárköz. Bp. 1962. 30.
11. Kovács Aladár: A telnagegyei Sárköz népviselete. Népr. Ért. 8. /1907/ 7.
12. Mórócz Zsigmond: Gyalogelni jó. Bp. 1952. 315.
13. Andrásfalvy : i.m. 31.
14. Fél Edit: Néprajzi gyűjtés. Decs.
Kézirat a szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum levéltárában.
Lelt.szám: 14.
15. Andrásfalvy: i.m. 34.
16. Andrásfalvy: i.m. 8.

17. Andrásfalvy: i.m. 1e.
18. A kaszás aratás elterjedése /188e-as évek/ után az aratás munkamegesztésében részleges helycsere történt. Ettől kezdve a férfiak vágják le a gabonát, az asszonyok pedig utánuk szedték a market abba a kötélbe /ezentul lepedőt nem használtak/, amelyiket a gyerekek terítették le nekik. A kék bekötése továbbra is a férfiak dolga maradt.
19. Andrásfalvy: i.m. 32.
- 2e. Andrásfalvy: i.m. 41.
21. Andrásfalvy: i.m. 42.
22. Fél Edit: Néprajzi gyűjtés. Decs.
23. Fél Edit: Néprajzi gyűjtés.
24. Szél András adatközlő. Decs.
25. Morvay Judit: Asszonyok a nagycsaládban. Bp. 1956. 18.
26. Andrásfalvy: i.m. 32.
27. Fél Edit: Néprajzi gyűjtés. Decs.
28. Morvay Judit: Asszonyok a nagycsaládban. Bp. 1956. 52.
29. Szél András adatközlő. Decs.
- 3e. Kelta János: Mezőgazdaság.
31. Szél András adatközlő. Decs.
32. Pataki József: A Sárköz népességtörténete és az egyke fejlődése. Történetírás 1937. 1 - 3. sz. 2e4.
33. Pataki József: i.m. 196.
34. Békás Jánosné adatközlő /Decs/ az "ördögszakáll " hatékonyságának szemléltetésére elmondta, hogy pestises disznónak a fülébe téve azt is hamarosan kimarta.
35. Szél András adatközlő. Decs.
36. Fél Edit: Népviselet. Bp. 1962. 24.
37. Békás Jánosné adatközlő. Decs.

38. Páskom /dülönév a faluhoz közel/
39. Szél András adatközlő. Decs.
40. Andrásfalvy: i.m. 33.
41. Katona: i.m. 158.
42. Békás Jánosné adatközlő. Decs.
43. Katona: i.m. 154.
44. Katona: i.m. 157.
45. Szél András adatközlő. Decs.
46. Pataki József: i.m. 200.
47. Tévedés azt hinni, hogy a házasság felhasználása a vagyenyarapításhoz csak a gazdagok körében volt szokásban. A két kisbirtok "összeállása" érdekében 10 - 12 holdasszat is összeadtak.
48. Viszont 1947-ben még előfordult hogy egy testvérbesszút csak a hatóságok közbelépése akadályozott meg a decsi hegyen.
49. Mervay Judit: A had és a nemzetség fogalmának körülhatárolása. Bthm. 1966. IV. sz. 487.
50. Katona: i.m. 158.
51. Katona: i.m. 135.
52. Katona: i.m. 135.
53. Katona: i.m. 142.
54. Fél Edit: Néprajzi gyűjtés. Decs.
55. Bárdi József adatközlő. Pécsvárad.
56. Fakánna: Kb. 50 cm magas fából készült vizes edény. Téli mesáskor ebben szekták tartani a meleg vizet.
57. Katona: i.m. 146.
58. Békás Jánosné adatközlő. Decs.
59. Szél András adatközlő. Decs.

T a r t a l e m

I. A nagycsaládról általában	1
1. A nagycsalád fogalmának problémái egyetemes és magyar vonatkozásban	1
2. A pólusok /nagycsalád, kiscsalád/ relációja a vizsgált időszakban /1870-1910/ a Sárközben és Pécsvárad környékén	6
3. A nagycsalád elemei, fennmaradásának okai és feltételei a vizsgált területen /történeti tényezők/	9
II. Gazdasági tényezők	11
1. Birtekmagyság	11
2. Gazdálkodás	16
3. Munkaszervezés	20
4. Örökösödés	27
III. Társadalmi tényezők	30
1. A család belső hierarchiája	30
2. A család kapcsolata a szűkebb és tágabb közösséggel	45
A/ Társas összejövetelek	45
B/ Házassági kapcsolatok	54
3. Terminológiák	59

IV. Tudati tényezők	65
1. Születés, keresztelés	65
2. Házasság	67
3. Temetés	71
V. Összefoglalás	74
VI. Jegyzetek	79